

“Duvarın Ötesine Geçmek”:*İngilizlerin Gözünden İki Darbe Arasında Türkiye’nin Üçüncü Yol Olasılıkları

Bahar İZMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara

E-Mail: bizmir@ankara.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6752-0786

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16.12.2024 Kabul Tarihi / Accepted: 21.05.2025

ÖZ

İZMİR, Bahar, “**Duvarın Ötesine Geçmek**”: İngilizlerin Gözünden İki Darbe Arasında Türkiye’nin Üçüncü Yol Olasılıkları, CTAD, Yıl 21, Sayı 43 (Güz 2025), s. 1349-1386.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra dış politikada Batı Bloku’na entegre olan Türkiye, 1960’lı yıllardan itibaren bu tercihlerini sorgulamaya başladı. Türk-Amerikan ilişkilerindeki krizler, Bağlantısızların ortaya çıkması, Sovyetlerle ilişkilerin gelişmesi, Türkiye’deki politikacıları NATO dışında farklı olasılıkları dillendirmeye sevk etti. Artan ABD karşıtlığı, Kıbrıs Barış Harekâtı ve Amerikan ambargosuyla geçen 1970’li yıllar boyunca, Türkiye hem Sovyetlere

* Mehmet Ali Birand, “Erkmen Dış Sorunları Anlattı”, *Milliyet*, 22 Aralık 1979, s. 5; “Warning to West on Turkey’s Allegiance”, *The Times*, 6 Kasım 1978, s. 6; “Ecevit: Blöf Yapmıyoruz”, *Milliyet*, 7 Kasım 1978, s. 9 (Ecevit Abdi İpekçi’ye Verdiği Röportaj). “Duvar” kelimesi, söz konusu dönemde Ecevit tarafından ortaya atılmış, “duvarı aşmak”, “duvarın ötesine geçmek” gibi ifadeler, “Batı’nın ötesine geçmek”, “NATO dışında dış politikada farklı ittifaklara yanaşmak” anlamında bir metafor olarak kullanılmıştır.

yaklaştı hem de NATO dışında bir savunma stratejisini tartıştı. Ecevit'in de "duvarı aşarız" şeklinde ifade ettiği gibi, belki de 1970'ler, Türkiye'nin NATO üyeliğinin ciddi manada sorgulandığı, Sovyet Bloku'na ve Bağlantısızlık, Üçüncü Yolculuk gibi seçeneklere en fazla yaklaşıldığı yıllar oldu. 1968 yılından itibaren 1970'li yıllar boyunca Türkiye'nin NATO'dan çıkması ihtimali ve olası bir eksen kayması İngiliz kamuoyunun temel gündemi haline geldi. İngiliz kamuoyunda 1970'li yıllar boyunca yer bulan Türk dış politikasının yönüne dair kaygı dolu değerlendirmeler, Türkiye'nin gerçekten de Batı odaklı dış politikaya alternatif yollar aradığını, bir denge politikası inşa etmek istediğine mi işaret ediyordu? Yoksa bu çabalar yalnızca yükselen ABD karşıtlığı ile Batı'ya karşı bir "el yükseltme" denemesi miydi? Türkiye'nin Sovyetlere yaklaşması, NATO dışında alternatiflere yönelmesi ve üçüncü bir yol arayışı yalnızca Batı karşıtlığından mı ileri gelmişti? Bu makale, söz konusu sorulara 1970'li yılların İngiliz büyükelçilik raporları, gazeteleri ve parlamento tutanakları ışığında cevaplar bulmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Batı Bloku, Demirel, Dış Politika, Bülent Ecevit, İngiltere, Kıbrıs, NATO, Sovyetler Birliği, Üçüncü Yol

ABSTRACT

İZMİR, Bahar, **"Crossing the Wall": Türkiye's Third Way Possibilities between two Coups from British Perspective**, CTAD, Year 21, Issue 43 (Fall 2025), pp. 1349-1386.

Following World War II, Türkiye, which integrated into the Western Bloc in foreign policy, began to question this alignment starting in the 1960s. Crises in Turkish-American relations, the emergence of the Non-Aligned Movement, the development of relations with the Soviets, and political developments in Türkiye led politicians to seek alternative security strategies outside of NATO. From 1968 onwards, increasing anti-American sentiment, the Cyprus Peace Operation, and the U.S. embargo during the 1970s prompted Türkiye to move closer to the Soviets and discuss a defense strategy beyond NATO. As Ecevit famously stated, "we will break through the Wall", perhaps the 1970s were the years when Türkiye's NATO membership was most seriously debated, and when it approached options such as the Soviet Bloc, Non-Alignment, and the Third Way. Starting from 1968, throughout the 1970s, the possibility of Türkiye leaving NATO and shifting its axis became a central concern in the British public discourse. The anxious assessments in the British public during the 1970s about the direction of Turkish foreign policy signaled whether Türkiye was genuinely seeking alternative paths to a Western-oriented foreign policy and aiming to build a balanced policy, or whether these efforts were merely attempts to raise stakes with the West due to the rising anti-American sentiment. This article aims to evaluate these questions by examining embassy reports,

newspapers, and British parliamentary records from the 1970s.

Keywords: USA, Western Bloc, Demirel, Foreign Policy, Bülent Ecevit, Britain, Cyprus, NATO, Soviet Union, Third Way.

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) ve Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) başını çektiği iki kutuplu ortamda Türkiye, Sovyet tehdidini, Batı ile olan münasebetlerini ve iç politikadaki koşulları da göz önünde bulundurarak ABD’nin yanında yer aldı. Sınır komşusu olduğu Sovyetler Birliği’nin II. Dünya Savaşından itibaren süregelen tehditleri ve 1945’teki toprak talepleri, Türkiye’yi endişelendirdi ve Batı Bloku’na katılım sürecini hızlandırdı. 12 Mart 1947’de açıklanan Truman Doktrini ve bu kapsamda hazırlanan Marshall Planı ile Türkiye’ye yapılan ekonomik yardım, bunun açıkça ilanı oldu.¹ Türkiye, ekonomik ve politik kaygılarla ABD’nin yanında yer alırken, ABD açısından ise *dost* bir Türkiye jeostratejik açıdan oldukça önem taşımaktaydı.²

1952 yılında Türkiye’nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’ne (NATO) üye olması Türk dış politikası için bir dönüm noktası oldu. NATO’ya katılım, Türkiye’nin askerî ve stratejik açıdan Batı ile bağlarını pekiştirmekle kalmadı, Türkiye’ye soğuk savaş boyunca Batı müttefiki olmasına giden yolu açtı. 1950’li yıllar ve 1960’ların ilk yarısına kadar Türkiye ile Batı arasındaki ilişkiler daha da derinleşti, nitekim tüm krizlere rağmen Batı merkezli dış politika, marjinal olarak görülen sol partiler dışında partiler üstü bir prensip olarak benimsendi.³ Çünkü Türk siyasetçiler hem Sovyet tehdidini bertaraf etmenin hem de

¹ *The Turkish Aid Program*, United States Government Printing Office, Department of State Publication 3014, Washington, 1948, s. 12-20; Aid to Greece and Turkey, The Department of State Bulletin Supplement, Vol. XVI, No: 409 A, Near Eastern Series VII, Washington D.C.İLT, 2002. Ayrıca Bk. Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak 1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2016; Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, Siyasal Kitabevi: Ankara, 1996; Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğuş Matbaası: Ankara, 1959.

² “Turkey Remains a Stanch Ally of the West”, *New York Times*, 4 Haziran 1960, s. 22; “Turkey Stands By Western Allies”, *Times*, 20 Kasım 1961, s. 9. Ayrıca Türk-Amerikan ilişkileriyle ilgili bk. Baskın Oran(ed.), *Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt 1; Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1963*, AU Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979; İsmail Soysal, “Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri”, *Belleten*, Ankara, 1977, Cilt 41, Sayı 162, s. 257-276; Ferenc A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus: the Foreign Policy of Turkey*, Johns Hopkins University Press, 1971.

³ George S. Harris, *Troubled Alliance-Turkish American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, American Enterprise Institute For Public Policy Research, Washington, 1976, s. 49-71.

ekonomik yardımların tek güvencesinin NATO üyeliği olduğunu düşünüyor, aynı zamanda bunu rejimin meşruiyet temeli kabul ettikleri Batılılaşmanın çok önemli bir unsuru olarak görüyorlardı.⁴

1960'lardan itibaren oluşan uluslararası denge, Türk-Amerikan ilişkilerindeki krizler, Bağlantısızların ortaya çıkması, Afganistan, Mısır ve İran'daki köklü değişimler, Sovyetlerle ilişkilerin gelişmesi, Türkiye'de politikacıları Batı merkezli dış politikayı sorgulamaya sevk ediyordu. 1964 yılında İsmet İnönü'nün *Time* dergisine verdiği özel mülakatta ifade ettiği gibi “*gerekirse yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de onun içinde yerini alardı.*”⁵

1960'lı yıllarda Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan krizler ve Türkiye'nin çıkarlarının hiçe sayılması Batı'ya karşı bir güven bunalımını ortaya çıkardı. İlk olarak 1962 yılında Küba Krizi ile ortaya çıkan Türk-Amerikan ilişkilerindeki gerilim, Kıbrıs Meselesi,⁶ Johnson Mektubu,⁷ Haşhaş Krizi, Altıncı Filo'nun gelişi, Kıbrıs Barış Harekâtı, 1975'ten itibaren uygulanan ekonomik ve askerî ambargolarla daha da şiddetlendi. Bu krizlerle, ABD'nin kendi çıkarları söz konusu olduğunda müttefiki Türkiye'yi nasıl göz ardı edebileceği de anlaşıldı. Bunun sonucunda, Türk kamuoyunda ABD'ye karşı bir güvensizlik ortaya çıktı.⁸ 1964'te Johnson Mektubu ile ABD'nin Kıbrıs meselesine yönelik sert tutumu, kamuoyundaki anti-Amerikancılığı artırdı. Türkiye bu dönemde dış politikada

⁴ William Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, Routledge, Londra, 2013, s. 8-85; Çağrı Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler 1945-1960”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1 (1919-1980)*, Baskın Oran (ed.), 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 531; Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

⁵ *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1964, s. 1; *Milliyet*, 16 Nisan 1964, s. 1. Ayrıca Bk. *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, Cilt II (1939-1960)*, “TBMM'nin 8. Dönem 2. Yasama Yılı Açış Konuşmaları, 1 Kasım 1947”, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1993, s. 72.

⁶ Ali Ata Yiğit, “Orta Doğu'da Konjonktürün Değişmesi ve Türkiye'nin Taksim Tezine Karşı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulması (1954-1960)”, *CTAD- Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 19, Sayı 38, Özel Sayı 2023, s. 989-1019.

⁷ *TBMM Tutanakları*, Cumhuriyet Senatosu, B.28, 03.02.1967, O.1, s. 568.

⁸ “Vance: Ambargo Kesinlikle Kalkmalıdır”, *Milliyet*, 7 Nisan 1978, s. 1; *TBMM Zabıt Ceridesi*, 5. Dönem, B.8, O.1, 28 Haziran 1977 (Başbakan Bülent Ecevit tarafından hükûmet programının okunması ve yapılan icraatlar). Ayrıntılı bilgi için bk. Bahar İzmir, “İki Müttefik, Bir Kriz: Türk-Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füzeleri Krizi”, *HUMANITAS*, Cilt 5, Sayı 10, 2017, s. 177-192; N. Selen Korkmazcan, “Johnson Mektubunun Dayanağı: 12 Temmuz 1947 Tarihli Türk-Amerikan Yardım Antlaşması”, *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2016.

Batı'ya olan bağımlılığını azaltacak adımlar atarken, SSCB ile ilişkiler de kurmaya başladı.⁹

Türkiye’de yükselen ABD karşıtlığı elbette ki dünyadaki gelişmelerden bağımsız değildi. Nitekim 1960’lardan itibaren dünyada yükselen Amerikan karşıtlığı, üçüncü yol arayışlarını beraberinde getirdi.¹⁰ İki kutuplu sistemin ortadan kalkmasından sonra artık tarihî bir anlama sahip olan “üçüncü dünya” deyimini bağlantısızlıkla eşdeğer görüldü. Üçüncü Dünyacılık, Tarafsızlık veya Bağlantısızlık türü dış politika ise “*var olan bloklara ilişkin ittifakların ve bunlar arasındaki çatışmaların dışında kalmak veya aktif bir tarafsızlık politikası izleyerek NATO ya da Varşova Paketi gibi askeri ittifaklara dâhil olmamak ve barış içinde yaşamak*” anlamına geliyordu.¹¹ 18 Nisan 1955 tarihinde 29 Asya ve Afrika ülkesinin katılımıyla başlayan Bandung Konferansı ile bağlantısızlık resmîyet kazandı; dünyada üçüncü yolculuk bir dış politika vizyonu olarak kabul edildi. Hindistan’ın öncülüğünde kurulan Bağlantısızlar Hareketi, soğuk savaşın dinamikleri için farklı bir yolun da mümkün olduğunu gösteriyordu.¹² Öte yandan Türkiye Bandung Konferansı’na katılsa da Fatin Rüştü Zorlu’nun 1956 yılında verdiği demeç, 1950’li yıllarda Bağlantısızlık’ın “*Türkiye için bir seçenek olmadığını*” işaret ediyordu.¹³ Fakat 1960’lı yıllardan itibaren Türkiye ile ABD arasındaki krizler baş gösterdikçe bu bakış açısı değişecekti.

Demokrat Partili yılların aksine, 1960’ların ikinci yarısından itibaren Türk dış politikasının genel eğilimleri sorgulanmaya başlandı. 1966-1968 yıllarında, Türkiye’nin NATO içinde kalıp kalmama meselesi ilk kez açıkça tartışıldı.

⁹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim, İstanbul, 2001, s. 675-676.

¹⁰ 1960’lı yıllardan itibaren gerilen Türk-Amerikan ilişkilerinin seyri için Bk. Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak 1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel, Ankara, 2016; Çağrı Erhan, *ABD ve NATO’yla İlişkiler. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (ed. Basın Oran), Cilt 1, İstanbul; Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006; Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri*, Sevinç, Ankara, 1961.

¹¹ Faruk Sönmezoğlu, “Bağlantısızlık”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 1-12; Çelikkol, Oğuz, *Bağlantısız Ülkeler ve Türkiye*, Basılmamış Doktora Tezi, İ. Ü. İktisat Fakültesi, 1976, Miller, J. D. B., *The Politics of the Third World*, London, Oxford University Press, 1966. Ayrıca bk. Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu’yla İlişkiler)”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 784-807

¹² Turgay Murat, “Bandung Konferansı ve Türkiye”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, Temmuz 2018, s. 363-379.

¹³ Oran, *age.* s. 676.; bk. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, CİLT 10, İçtima:2, 44, 25.11.1956, s. 736-738.

Özellikle de Altıncı Filo¹⁴ olayından sonra 1969 yılında, Türkiye'nin NATO'dan tamamen ayrılması radikal sol gruplar, örgütler, öğrenciler, akademisyenler ve Türkiye İşçi Partisi üyeleri tarafından dile getirildi. Liberal, Batı yanlısı kişiler ve kurumlar ise NATO'yu, Türkiye için bir gereklilik olarak görmekte ve Türkiye'nin Batı ile savunma bağlarının korunmasını savunmaktaydı. Kısacası, 1960'lı yıllarda Türkiye'nin NATO ile ilişkilerini eleştirenlere göre Türkiye, kendi kaynaklarıyla bir ulusal güç oluşturmali ve bir ulusal savunma stratejisi izlemeliydi.¹⁵

Özellikle Haşhaş Krizi ve sonrasında yaşanan 12 Mart Muhtırası, kamuoyundaki ABD düşmanlığını ayyuka çıkarmış, adeta “her kötülüğün altında ABD olduğu” imajını derinleştirmişti. Nitekim dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in de anılarında ifade ettiği gibi “12 Mart'ta CIA vardır, büyük ölçüde vardır; 12 Mart'ta haşhaş vardır.”¹⁶ Haşhaş krizi sırasında ABD Türkiye'yi açıktan tehdit etmiş, Henry Kissenger bir kabine toplantısında “hükümetleri değiştirme pahasına” haşhaş ekiminin yasaklanması gerektiğini söylemişti.¹⁷ Söz konusu dönemde yaşanan haşhaş krizinden sonra, önemli bir Washington yetkilisinin “şimdi bütün mesele Türk Hükümetinin değişmesine bağlı” şeklindeki ifadesi de 12 Mart'ın arka planını gözler önüne sermektedir. Nitekim 12 Mart Muhtırası ile iktidara gelen Nihat Erim Hükümeti'nin ilk icraatı, haşhaş ekimini tamamen yasaklamak olacaktı.¹⁸

Bu gelişmelerin, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal kaos içinde olduğu, IMF'ye tam bir bağımlılık içinde bulunduğu bir dönemde gerçekleşmesi elbette ki tesadüf değildi. Zira, Türkiye'nin dış politikadaki bu arayışları içinde bulunduğu Batı ittifakına karşı bir “el yükseltmek” ve Kıbrıs Meselesi ve Haşhaş

¹⁴ *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1969; *Ulus*, 12 Haziran 1969, s. 1; *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1969, s. 1; Demet Lüküslü, *Türkiye'nin 68'i: Bir Kuşağın Sosyolojik Analizi*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015.

¹⁵ Hüner Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 93-98.

¹⁶ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt 23, Dönem 3, 58. Birleşim, 10 Mart 1973. Ayrıca bk. İsmail Cem İpekçi, *Tarih Açısından 12 Mart*, İstanbul, Cem Yayınları, 1977, s. 296.

¹⁷ Haşhaş meselesine dair bk. Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1996; Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, II. Cilt, Yapı Kredi, İstanbul, 2005; Suna Altan, *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Haşhaş: Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla (1909-1950)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018; Nuray Okumuş, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Haşhaş Ekim Krizi (1968-1975)*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2020.

¹⁸ İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990. Ayrıca bk. Bahar İzmir, “Türkiye'deki Afyon Meselesinin Amerikan Kamuoyuna Yansıması: “Gençliğin İyiliği İçin Afyon Üretimini Durdurun”, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılı Anısına Tarih Yazıları I*, Ed. Alparslan Demir - Esat Aktaş, Kömen Yayınları, 2023, s. 205-222.

Sorunu gibi konularda elini güçlendirme çabası mıydı? 1960’lı yıllarda yükselen ABD karşıtlığı ve dış politikada üçüncü bir yol arayışı yalnızca bir blöf müydü? Ecevit’in deyimiyle Türkiye her an “duvarın ötesine geçebilir miydi?” Türkiye’nin ulusal meselelerinin hiçe sayılması, Türkiye’yi gerçek manada üçüncü bir yola sevk etmiş miydi? Ya da dış politikaya yönelik bu çabalar, yalnızca Batı’ya yönelik kırgınlığın bir ifadesi miydi?

Bugüne kadar 12 Mart Muhtırası ve Türk siyasetine etkileri üzerine birçok kitap, tez ve makale yapılmıştır, fakat bu çalışmalar darbelerin ve 12 Mart Muhtırası’nın İngiliz kamuoyuna yansımaları merkeze almıştır.¹⁹ Yine, 1970 ve 1971 Yıllık Raporları birkaç çalışmada kullanılmış, fakat 1972’den sonraki yılların raporları bugüne kadar herhangi bir araştırmaya konu edilmemiştir. Ayrıca, söz konusu çalışmalar, 12 Mart’ın izdüşümleri üzerinden temellendirilmiş olup, çalışmalar askerî darbelerin İngiliz kamuoyundaki yansımalarına odaklanmıştır.²⁰ Fakat bu makale 1970’li yılların raporları ışığında, Türk dış politikasındaki yeni arayışları ve bunun İngiliz kamuoyunda yarattığı etkileri irdelemektedir. Ankara’dan gönderilen büyükelçilik raporlarında, Türkiye’nin NATO ve Batı Bloku’na sadık kalıp kalmayacağı en çok sorgulanan konulardan biri olmuştur. İngilizlerin bu kaygısı ne gibi sebeplerden ileri gelmişti? Bu kaygılar, 12 Mart Muhtırası’ndan sonra 1970’ler boyunca da devam etmiş miydi? Bu makale, söz konusu sorulara İngiliz yıllık raporları, gazeteleri ve dönemin arşiv belgeleri ışığında cevaplar aramaktadır.

Elbette ki burada raporların ve dönemin gazetelerinin İngiliz politikasını ne denli yansıttığı ya da ifadelerin subjektif olduğu veya samimi olup olmadığı da sorgulanmalı ve bu kaynaklara şüpheyle de bakılmalıdır. Fakat, bu durum tüm belgeler için geçerli bir risktir ve tutulan her kayıt, kaydedenin öznelliğini taşımaktadır. Buna karşın, İngiliz büyükelçilerin İngiltere’nin politikasındaki rolü ve misyonu da hesaba katıldığında, raporların önemi anlaşılabilir. İngilizlerin tarihsel sürece uzanan sömürgecilik faaliyetleri boyunca, bir ülkeye gönderdikleri yöneticiler ya da diplomatlar özenle seçilmiş, özellikle büyükelçilerin gittikleri ülkeden detaylı raporlar göndermeleri bir gelenek haline gelmiştir. Bu bağlamda, büyükelçilik raporları her ne kadar öznel bir nitelik taşısa da dönemin genel

¹⁹ Konuya yönelik önemli çalışmalar için bk. Yasin Coşkun, “12 Mart Muhtırasının İngiliz Arşiv Belgelerindeki Yansıması”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Aralık 2016, Yıl 9, Sayı 28, s. 299-309; Tuğrul Otaç, *İngiliz Belgelerine Göre 1960 Askerî Darbesi ve 1971 Askerî Muhtırası*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2019.

²⁰ Behçet Kemal Yeşilbursa, “İngiliz Belgelerine Göre Türkiye’de 1960, 1971 ve 1980 Askerî Müdahaleleri”, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Volume 4, No. 1, Bahar 2019, s. 354-406; Yasin Coşkun, “İngiliz Belgelerinde 12 Eylül Süreci”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 42, Şubat 2016, s. 530-535.

atmosferini ve İngiliz kamuoyunun ana eğilimlerini büyük ölçüde yansıtmakta; aynı zamanda, bu politikaların şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada İngiliz Büyükelçilik raporları, dönemin gazeteleri ve parlamento tutanakları eleştirel bir gözle değerlendirilmiştir. Yine, kamuoyunu anlamak hem sol tandanslı *The Guardian* hem de geleneksel İngiliz politikasını yansıtan *The Times* gibi ana akım gazetelerde yayımlanan haber ve köşe yazıları analiz edilmiş; kamuoyunun genel eğilimlerini daha sağlıklı bir şekilde analiz edebilmek amacıyla yerel gazetelere de başvurulmuştur.

İngilizler gerek diplomatik yazışmalarda gerekse de kamuoyunda Türk dış politikasının bir eksen kaymasına uğraması ihtimalini ciddi manada tartıştı ve 1970’li yıllar boyunca bu tartışmalar devam etti. Bu çalışma, İngiliz büyükelçilik raporları, parlamento tutanakları ve gazetelerinden elde edilen veriler doğrultusunda, 1970’li yıllar boyunca İngiltere’nin esas kaygısının Türkiye’de askerî rejim veya demokrasiyle idare edilip edilmemesi olmadığını; asıl kaygının Türkiye’nin NATO ve Batı Bloku’na sadık kalıp kalmayacağı olduğunu ileri sürmektedir. Bu makalede, 1970’li yıllarda Türk dış politikası İngiliz kaynaklarına göre bütüncül bir şekilde tartışılacak, dönemin belgeleri ile hem İngiliz bakış açısı hem de Türkiye’nin dış politikada üçüncü bir yol arayışı irdelenecektir. Makalenin 1970’li yıllarda Türkiye’nin iç siyasetine ve dış politikasına ışık tutması ve literatüre özgün bir katkı sunması beklenmektedir.

İngiliz Yıllık Raporlarında 1970’li Yıllar: “Türkiye Her Şeye Rağmen Batı Bloku’na Sadık Kalacak mı?”

1970’li yılları anlamak için 1960’lı yılların iç ve dış politikadaki genel eğilimlerini doğru okumak gerekmektedir. Zira, Türkiye’nin Batı ittifakı içindeki konumunu sorgulamaya iten sebepler, Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan krizlerle ortaya çıkmış, 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye ile ABD arasında ortaya çıkan sorunlar, Türkiye’nin 1970’li yıllardaki dış politikasını da dizayn etmiştir. Nitekim 1960’lı yılların ikinci yarısında Türk dış politikasına dair öne çıkan soru şuydu: NATO gerçekten de Türkiye’nin çıkarlarına hizmet ediyor muydu ve Türkiye çok-yönlü bir dış politikaya mı yönelmeliydi?

1968 yılından itibaren Türkiye’nin Batı Bloku’ndaki konumu ve olası bir eksen kayması İngiliz kamuoyunun temel gündemi haline gelmişti. Nitekim Türk dış politikasının yönü 1960’lar ve 1970’ler boyunca yakından takip edildi. Şöyle ki; 1968 Yıllık Raporu’nda, Türk ekonomisinin gidişatından duyulan endişe, Kıbrıs konusunda Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan gerilimler ve Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşmasından duyulan kaygılar öne çıkmaktaydı. Türkiye’nin Batı Bloku’nda yer almasına rağmen Sovyet Bloku ile

ilişkilerini geliştirdiği, aynı zamanda Doğu ülkelerini de gözden çıkarmadığı ifade edilmekteydi.²¹

İngiliz basını da 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye’de yükselen ABD karşıtlığına, Türk dış politikasındaki üçüncü yol arayışlarına ve Türkiye’nin Sovyetlere yakınlaşmasına odaklanmıştı.²² Örneğin, *The Scotsman*, Türk-Amerikan ilişkilerindeki krizlerin 1960’lı yıllarda başlayan Kıbrıs Sorunu ve Haşhaş Meselesine uzandığını, bunda Amerika’nın politikalarının etkili olduğunu ifade etti. Bahsi geçen dönemde, İngiliz kamuoyunda Türkiye’nin bir NATO üyesi ve Batı müttefikliği olmasına rağmen, kendi çıkarını öncelediği ve ABD’ye rağmen adımlar attığı belirtildi.²³ Yine, *Western Daily Press*, yükselen solu hedef göstererek, “Türkiye’de Amerika etkisini bütünüyle kırmak, Amerikalıları göndermek ve Türkiye’yi NATO’dan çıkarmak isteyenler var” diyordu.²⁴ İngiliz gazeteleri, Türkiye’deki ABD imajının olabilecek en kötü seviyede olduğunu, Türkiye’nin Batı müttefikliğinin daimî olmayabileceğini, iç politikadaki ekonomik darboğazın Türkiye’yi Sovyetlere itebileceğini iddia etti. Yine, *The Scotsman*, Türkiye’nin dış politika hedefini “Üçüncü Dünyacılık” şeklinde tanımlıyordu.²⁵ Görüldüğü üzere, İngiliz kamuoyu Türk dış politikasının yönünü tam olarak öngöremiyor, birbiriyle çelişen çıkarımlar yapıyordu.

İngiliz kamuoyunda, Türk dış politikasının genel seyrinde köklü bir değişiklik olmayacağına dair görüşler de vardı. Özellikle de 1968 yılında Sovyetlerin Çekoslovakya işgali, Türk dış politikasındaki sorgulamaları boşa çıkarmıştı. Nitekim İngiliz raporları ve gazeteleri 1968 yılında Sovyetler Birliği’nin Çekoslovakya’yı işgalinin Türkiye’de tam manasıyla bir şok etkisi yarattığını ifade etti.²⁶ İngiliz kamuoyu bu gelişmeyle adeta rahat bir nefes almıştı. Nitekim İngilizlere göre, bu olayla birlikte, Türkiye’de yükselen Amerikan karşıtlığına rağmen, Türkler için NATO ittifakının önemi de bir kere daha anlaşılmıştı. Yine, Türklerin NATO’ya sadık kalmasının ne denli önemli olduğu ve bunun

²¹ *The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 424/540, WST 1/6, Turkey: Annual Review FOr 1968, 2 Ocak 1969, (Roger Allen tarafından Bay Steward’a gönderilen yıllık rapor).*

²² “Trouble FOr US on NATO Flanks”, *The Scotsman*, 3 Ekim 1970, s. 10; “3 Britons Kidnapped in Turkey”, *Coventry Evening Telegraph*, 27 Mart 1972, s. 13; “Three Britons Kidnapped in Turkey”, *Burton Daily Mail*, 27 Mart 1972, s. 1; “Britons Held Hostage”, *Wolverhampton Express and Star*, 27 Mart 1972, s. 1; “Who will Rule in Turkey?”, *The Guardian*, 4 Ocak 1975, s. 11; “Official Visits”, *Birmingham Daily Post*, 2 Ocak 1973, s. 2.

²³ “When the Kissenger had to Stop”, *The Scotsman*, 31 Ağustos 1974, s. 9.

²⁴ *Western Daily Press*, 6 Mart 1971, s. 1.

²⁵ “Russia Talks Turkey”, *Illustrated London News*, 29 Ağustos 1970, s. 10.

²⁶ *TNA, FO 424/540, WST 1/6, Turkey: Annual Review For 1968, 2 Ocak 1969, (Roger Allen tarafından Bay Steward’a gönderilen yıllık rapor); Liverpool Daily Post*, 29 Mayıs 1975, s. 9.

her an değişebileceği 1968 yılı raporuna şu şekilde yansdı: “*Türkiye, her şeye rağmen Batı Blokuna sadık kalmaya çalışıyor, fakat bu epey zaman alacak gibi görünüyor. Fakat, olası bir iç karışıklık veya ekonomik kriz Türk dış politikasını her an başka bir yöne doğru sürüklebilir...*”²⁷

İngiliz yıllık raporları incelendiğinde, 1960’lar ve 1970’ler boyunca esasında Türkiye’de siyasi istikrarın öncelendiği, sivil iktidarlara daha öngörülebilir olarak bakıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim dönemin İngiliz Büyükelçisi Roderick Sarell’in, 31 Aralık 1970 tarihli raporunda, Türkiye’deki yükselen siyasi şiddet, ekonomik istikrarsızlık ve öğrenci olaylarına dikkat çekilmiş, iç politikadaki istikrarsızlığın Türk dış politikasına olumsuz tesir edebileceği vurgulanmıştı. 1970 yılında, “*tüm zorluklara ve yavaş büyüme hızına rağmen, Türkiye’nin politik anlamda kendine yeten ve istikrarlı bir ekonomi olma yolunda olduğuna*” dikkat çekildi.²⁸ Bu yorumdan da anlaşıldığı üzere, ekonomik ve siyasi anlamda istikrarlı bir Türkiye’nin dış politikada da geleneksel çizgiden ayrılmayacağı kanaati hâkim olmuştu.

İngiliz basını da iç politikadaki istikrarsızlığın dış politikaya da sirayet edebileceğinden büyük bir endişe duyuyordu. Bu nedenle, 12 Mart’tan sonra askerî yönetimin istifası da basında bir panik etkisi yarattı. Türkiye’de iç siyasette oluşabilecek boşluğun beraberinde getirebileceği bir kargaşa ortamından duyulan endişe ifade edildi.²⁹ İngiliz basını, Türkiye’de 12 Mart’tan itibaren demokrasinin gerilediğine, bir NATO ve Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) üyesi olan Türkiye’de yaşanan anti-demokratik uygulamaların ve insan hakları ihlallerinin durdurulması gerektiğine yer verdi. 12 Mart Muhtırası ve sonrasında yaşanan anti-demokratik uygulamalara rağmen, Türk demokrasinin geçmişine atıfta bulunularak, parlamenter kurumları koruyan sivil siyasetçiler takdir edildi.³⁰ İngiliz gazeteleri 1970’ler boyunca sıklıkla dağılan koalisyon hükûmetlerini “*çok büyük bir siyasi kriz*” şeklinde yorumlamıştı.³¹ Kısacası İngiliz

²⁷ TNA, FO 424/540, WST 1/6, Turkey: Annual Review For 1968, 2 Ocak 1969, (Roger Allen tarafından Bay Steward’a gönderilen yıllık rapor)

²⁸ TNA, FO 9/1466, Annual Review of Turkey 1971, (Ankara’da bulunan İngiliz Büyükelçiliğinden İngiltere’ye yazılan rapor)

²⁹ “Turkey in Turmoil”, *Birmingham Mail*, 4 Aralık 1971, s. 1; “Warplane Denied”, *Liverpool Echo*, 5 Ocak 1971, s. 1.

³⁰ “The Erosion of Democracy”, *The Scotsman*, 13 Ağustos 1973, s. 6; “Tense Turkey Awaits For New Election”, *Liverpool Daily Post*, 15 Mart 1973, s. 13.; “Not Acceptable”, *The Scotsman*, 25 Mart 1975, s. 4; “Turkish Crisis Worsens”, *The Scotsman*, 14 Mart 1975, s. 5; “Demirel Takes Over as Premier”, *The Scotsman*, 31 Mart 1975, s. 19; “Ecevit Warned of Assassination Attempt”, *The Guardian*, 3 Haziran 1977, s. 6; *The Times*, 17 Eylül 1974, s. 6.

³¹ “Turkey’s Local Elections”, *The Guardian*, 14 Aralık 1973, s. 4; “Coalition Bid by Ecevit Collapses”, *The Guardian*, 25 Eylül 1974, s. 3.; David Barchard, “Ecevit Awaits the Crucial

basını, Türkiye’de sivil siyasetçileri desteklemiş, askerî yönetimlerin Türkiye’yi geri götürdüğünü belirterek sivil siyasetin de istikrarlı olması gerektiğini ifade etmişti.

İngiliz raporlarındaki bir diğer dikkat çekici nokta, belki de yüzlerce yıllık İngiliz sömürgeciliğinin karakteristiğine dair izler taşımaktadır. İngilizler, bazen de “*suyun akışına göre bir siyaset*” izlemiş, askerî bir darbe riskini de hesaplamış, cunta yönetimini meşru gören bir üslup benimsemişti. 1970 Yıllık Raporu’nda, Türk siyaseti ortamındaki kara bulutların dağılmadığı, bilakis 1970 yılındaki gelişmelerle iç politikada daha da buhranlı bir döneme girildiği ifade edilmişti. Türkiye’de özellikle üniversitelerde yükselen sol ideolojiden duyulan endişeye yer verilip, sağ ve sol gruplar arasında gittikçe artan çatışmaya dikkat çekildikten sonra; bu siyasi şiddet ortamında silahlı kuvvetlerin “hiç olmadığı kadar elzem” olan rolü hatırlatıldı. Şöyle ki İngiliz büyükelçilik raporlarına göre;

“Atatürk’ün kurduğu modern, laik ve demokratik ilkelere uygun olarak, askerler 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu özgürlük ortamına ve ardından politikacıların tutumunu yakından izlemekte, “istikrar sağlayan ve yapıcı rollerine” uygun olarak davranmaktaydı. Politikacılar, onların sabrını zorlamadığı takdirde de bu şekilde bekleyerek, izlemeye devam edeceklerdi(!)”³²

İngilizlerin bu tutumunda, Türkiye’de solun yükselişini, Batı karşıtlığını, anti-Amerikancılığı ve komünizmi büyük bir tehdit olarak görmelerinin etkili olduğu düşünülebilir.

1970 yılından itibaren Türkiye’nin Doğu ile ilişkilerindeki olumlu ivme İngiliz kamuoyunda bir tedirginlik yarattı. Zira, 1970 Yıllık Raporu’nda Türkiye’nin Pakistan ve İran ile geliştirdiği ortaklık ve karşılıklı ziyaretler öne çıkarıldı. Bununla birlikte, Türkiye’nin Sovyetler Birliği ve Batı ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini ileriye taşımasından duyulan memnuniyet dile getirildi. İhsan Sabri Çağlayangil’in Polonya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Macaristan’ı ziyaret etmesi takdir edildi. Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ikili ilişkiler inşa etse de Batı Bloku’na verdiği önemin hiçbir şekilde değişmediği ve Türkiye’de komünist faaliyetlerin yasaklı olduğunun altı çizildi.³³ İngiliz basını ise

Vote”, *The Guardian*, 24 Eylül 1974, s. 2; “Turkey’s Political Vacuum”, *The Guardian*, 9 Kasım 1973, s. 4. “Ankara Vote Puts an End to Coalition”, *The Guardian*, 20 Mayıs 1974, s. 4. “Turkey in Political Crisis”, *The Scotsman*, 20 Mayıs 1974, s. 3.

³² TNA, *Foreign and Commonwealth Office and predecessors (FCO)* 9/1466, 1970 Yıllık Raporu, 31 Aralık 1970.

³³ TNA, FCO 9/1466, 1970 Yıllık Raporu, 31 Aralık 1970; *The Financial Times*, 28 Ekim 1971, s. 1; *BCA*, 30-18-1-2, 250-35-2, 18.05.1979, (Roma’da yapılacak NATO Toplantısına Dışişleri Bakanı Çağlayangil’in başkanlığında bir heyetin katılması); *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Mart 1970, Ankara, Sayı.66.

Türkiye'nin üçüncü dünya ülkelerine gösterdiği ilgiyi ve artan diplomatik ziyaretlere sıklıkla yer vererek, Türk dış politikasının bir eksen kaymasına uğrayıp uğramayacağını tartışıyordu.³⁴

İngiliz raporlarında Türk dış politikasına dair üzerinde durulması gereken hususlardan bir diğeri de Türk-Amerikan ilişkilerinin dalgalı seyriydi. Şöyle ki Türkiye her ne kadar Batı'yı önceliği olarak görse de toplumdaki ABD karşıtlığı sürekli artmış, 1968 yılından itibaren Haşhaş Krizi ve Amerika'nın sert tutumu nedeniyle daha da şiddetlenmişti. Bu nedenle, İngiliz yetkililer, Türkiye'nin Amerikan bağımlılığını azaltmaya yönelik bir dış politikaya yöneldiğini, yine de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) gibi kurumlara yönelik üyelik müzakerelerine hız verdiğini belirtti. Başka bir deyişle, İngilizler Amerika'nın tutumunu eleştiriyor ve ABD'nin politikalarının Türkiye'de Batı karşılığının yükselişine sebep olduğu tespitinde bulunuyordu. Amerika'nın sert tutumuna rağmen 1970 Yıllık Raporu'na göre Türkiye'nin Amerika ile ilişkileri *"tarihle hiçbir zaman şu anki olduğu kadar kötü olmamıştı."* Afyon Krizi ve Amerika'nın müdahaleleri sonucunda ikili ilişkilerdeki gerginlik iyice tırmanmıştı. Türk-İngiliz ilişkileri açısından ise oldukça iyi bir yıl olmuş, ekselansları Kraliçe II. Elizabeth'in Türkiye ziyareti ikili ilişkileri çok ileri bir düzeye taşımıştı.³⁵

1971 Yıllık Raporu 12 Mart öncesi ve sonrasına dair yorumları yansıtmaları bakımından oldukça ilginçtir. Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal ve sosyal istikrarsızlık, ordunun yönetime müdahale edeceği yönündeki endişeleri artırmıştı. 12 Mart tarihinde yayımlanan muhtırasıyla TSK ülkenin gidişatının olumsuz olduğunu belirterek, güçlü bir hükümetin derhal kurulmasını talep etmiş, aksi takdirde ordunun yönetime el koyacağı uyarısında bulunmuştu.³⁶ Bu doğrultuda, darbeden önceki raporlar, Türkiye'de siyasetteki gergin havayı aktarmış ve askerinin siyasete müdahalesinin an meselesi olduğunu ifade etmişti. 1971 Yıllık Raporu, komutanların ülkedeki siyasete müdahale etme konusunda kararlı olduğunu ve *"partiler üstü bir hükümet kurulması"*ni talep ettiklerini vurguluyordu.³⁷ Bu bakımdan, 12 Mart öncesinde İngilizlerin iç politikadaki gelişmeleri analiz ederek askerî müdahaleyi öngördükleri anlaşılmaktadır.

³⁴ "Official Visits", *Birmingham Daily Post*, 2 Ocak 1973, s. 2; "Ankara", *Birmingham Daily Post*, 28 Ağustos 1973, s. 14; *Cambridge Daily News*, 19 Aralık 1973, s. 1; "This is Turkey", *Daily Express*, 21 Mart 1973, s. 5; *Liverpool Daily Post*, 13 Aralık 1973, s. 11.

³⁵ TNA, FCO 9/1466, 1970 Yıllık Raporu, 31 Aralık 1970.

³⁶ Bk. Yasin Coşkun, "12 Mart 1971 Muhtırasının İngiliz Arşiv Belgelerindeki Yansıması", *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık 2016, Yıl 9, Sayı 28, s. 299-309.

³⁷ TNA, FCO 9/1606, 1 Ocak 1972, Annual Review of Turkey 1971. 12 Eylül döneminin İngiltere'den nasıl algılandığına dair daha detaylı bilgi için Bk. Jan Devletoğlu, *İngiliz Arşivlerinde 12 Eylül'ün Ayak Sesleri*, Doğan, İstanbul, 2010.

İngilizler iç siyasetteki krizi Türk dış politikasının genel seyrine de bir tehdit olarak algılamıştı.

İngiliz raporlarında, Nihat Erim Hükûmeti’nin politikası da yakından izlendi. 1971 Yıllık Raporu’nda Nihat Erim Hükûmeti ile Demirel arasında yaşanan gerginliklere yer verilerek siyasetin bir çıkmaza girdiği belirtildi. İngiliz raporlarına göre askerî müdahale, siyasi şiddet ve terör konusuna çözüm olamamış, nihayetinde 26 Ekim’de Nihat Erim istifa etmek zorunda kalmıştı. Yine, İngiliz kamuoyunda dikkat çekilen bir diğer konu, 18 Ekim’de İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth’in Türkiye’yi ziyaretiydi. İngilizler söz konusu ziyarete ikili ilişkiler anlamında oldukça büyük bir önem atfetmişti. Türkiye’de de ziyaretin etkisi o kadar büyük olmuştu ki, Nihat Erim Hükûmetinin istifa etme süreci geciktirilmiş, *buzdolabında* bekletilmişti.³⁸

İngilizlere göre, 1971 Muhtırası’ndan sonra da Türkiye’de askerler huzursuz ve sabırsız bir ruh hali içindeydi. 1973 seçimlerine kadar geçen sürede, Türkiye’de askerın “*düzeni kollayan kilit rolüne*” atfı yapılsa da cunta yönetimine ciddi eleştiriler de yönetildi.³⁹ İngilizlere göre Türkiye’deki huzursuzluk ve çatışma ortamında ordu, ülkedeki birlik ve bütünlüğü koruyan üst bir aktör olarak konumlanmıştı, fakat bunun geçici bir süreç olması temenni edildi. Şöyle ki, bu dönemde dünyada yaşanan askerî darbeler ve cunta yönetimlerinin radikal bir eksen değişikliğine evrilmesi, bunun Türkiye’de de yaşanabileceği endişesini arttırıyordu. Yunanistan’da Albaylar Cuntası, Mısır’da Nasır’ın yükselişi, Irak’ta yaşanan darbe, İran’daki gelişmeler bu radikal eksen değişikliklerine somut bir örnekti. Zira raporlar ve İngiliz gazeteleri incelendiğinde, İngilizlerin cunta yönetimlerinin öngörülemez olacağı veya radikal bir eksen değişikliğine gidebileceği yönünde bir endişeye kapıldıkları anlaşılmaktadır.

1972 yılında, İngilizler Türkiye’deki genel gidişat ve Türk-İngiliz ilişkilerinin geleceği hususunda oldukça kaygılıydı. Şöyle ki Ankara’dan gönderilen raporlarda, Türkiye’deki siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa, bunun getirmiş olduğu belirsizlik ortamına dikkat çekildi. Türkiye’nin eninde sonunda demokrasi yolunu seçeceğine inansalar da askerî vesayetten sonraki siyasi rejimin öngörülememesi siyasi çevreleri rahatsız ediyordu. Nitekim 1971

³⁸ TNA, FCO 9/1606, Annual Review of Turkey 1971, 1 Ocak 1972; *Birmingham Daily Post*, 19 Ekim 1971, s. 16; *The Guardian*, 19 Ekim 1971, s. 1; *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Ekim 1971, Ankara, Sayı.85.

³⁹ TNA, FCO 9/1606, WST 1/2, “Turkey: Annual Review For 1971”, 1 Ocak 1972. Türkiye’deki darbelerin İngiliz kamuoyundaki tesirine dair ayrıntılı bilgi için Bk. Yeşilbursa, agm., s. 354-406. Türk-İngiliz ilişkilerinin 200 yıllık seyrini için bk. Göksel, OĞUZHAN, Ozan Örmeci, And Gürol Baba, *Türkiye-Britain Relations: Two Hundred Years of an Intertwined Conflict and Cooperation*, Lexington Books, New York, 2024.

Muhtırası sonrasında komünist ve Marksist grupların faaliyetleri devam ediyordu. Her ne kadar bu gruplar kendi aralarında dahi çatışma içinde olsalar da SSCB ile temas halindeydiler ve Türk dış politikasının kökten değişmesi gerektiğine inanıyorlardı. Kısacası, tüm bu dinamikler içinde *Türkiye için tam demokrasinin gelip gelmeyeceği belirsizdi*.⁴⁰ Buradan hareketle, İngilizler her ne kadar söylemde askerî yönetimleri meşrulaştıran bir üslup benimsemiş olsalar da sivil siyaseti daha öngörülebilir olarak görmüş, bu sayede Türk dış politikasının geleneksel şekilde Batı merkezli olacağını öngörmüşlerdi.

1972 yılından itibaren, İngilizler çok daha net bir şekilde sivil siyasete dönüşün gerekliliği üzerinde durmuştu. Bu dönemde, İngiliz Büyükelçi Roderick Sarrell Ankara'dan ayrılmadan önce kaleme aldığı raporunda, 1972 yılını "her anlamda ve özellikle de ekonomik alanda tatmin edici olmayan bir yıl" şeklinde nitelendirerek, Türkiye için olası bir ilerlemenin çok uzak olduğunu ifade etmişti. Raporda, Türkiye'de askerî vesayetin gitgide siyaseti domine ettiğine dikkat çekilerek, bağımsız seçimlerin yapılmasının gerekliliğine vurgu yapıldı. Türkiye'nin demokrasiye dönmesi durumunda, 1973 yılının "*ülkenin aydınlığa çıkması ve ekonomisini dengelemesi adına bir şans olabileceği*" ifade edildi.⁴¹ Başka bir ifadeyle, İngilizler Türkiye'de demokratik seçimlerin yapılmasını elzem görüyor, iç politikadaki istikrarın dış politikayı belirlediğini düşünüyor ve bu sayede, dış politikada bir eksen kaymasının yaşanmayacağını varsayıyorlardı.

1972 Yıllık Raporu'nda, Türkiye için oldukça karamsar bir tablo çizildiğini söylemek yerinde olur. Şöyle ki rapora göre, Türkiye birçok açıdan gerek siyasi gerek ekonomik sahada bir atılım gerçekleştirememiş, reform süreci sekteye uğramış ve askerî vesayet altında anti-demokratik uygulamalar devam etmişti. Her ne kadar, büyükelçilik raporlarına göre, İngilizler Türkiye'nin demokratikleşmesi yönünde ciddi kaygılar taşısa da esasında ilgilendikleri nokta, yeni kurulacak siyasi düzende Türk dış politikasının Sovyetlere yaklaşması riskiydi.⁴² Örneğin, İngiliz gazeteleri, bu riski biraz da abartarak Rusya'nın genişleme alanı içinde Yunanistan ve Türkiye'nin de olduğunu doğrulandığını ileri sürdü. Bu nedenle, Türkiye'nin soğuk savaşın dengeleri içinde Sovyetlere

⁴⁰ TNA, FCO 9/1831, Annual Review of Turkey 1972, 29 Ocak 1973 (Güney Avrupa Departmanından G. S. Wright tarafından yazılan 1972 yılı gizli raporu); TNA, FCO 9/1831, Annual Review of Turkey 1972, 22 Ocak 1973 (C. D. Wiggin tarafından yazılan 1972 yılı gizli raporu)

⁴¹ TNA, FCO 9/1831, 19 Ocak 1973, (Ankara'dan R. A. Fyjis-Walker tarafından Güney Asya Departmanına gönderilen telgraf)

⁴² TNA, FCO 9/1831, 16 Ocak 1973, Annual Review of 1972, (Ankara'daki Büyükelçi Sarrell tarafından İngiliz Hükûmeti'ne gönderilen gizli rapor)

yönelme riski bulunuyordu.⁴³ Nitekim 1972 Yıllık Raporu’nda Türklerin İngiliz ve Batılı yatırımcılara karşı tepkili ve mesafeli olduklarına dikkat çekildi.⁴⁴ Dünyadaki gelişmelerle paralel bir şekilde okunduğunda, söz konusu dönemde Mısır (1952), Irak (1958) gibi askerî diktatörlüklerin İngiliz yönetimine karşı ayaklanması ve kendi ülkelerinin çıkarlarını önceleyen bir dış politikaya yönelmeleri, aynı tepkinin Türkiye’de anti-emperyalizm üzerinden gerçekleşebileceği korkusunu beraberinde getirmişti.

İngiliz kamuoyunda, Türkiye’nin NATO’daki konumunun değişmeyeceği ve Batı müttefiki olmaya devam edeceği yönünde öngörüler de yer alsa da bu konuda emin olunmadığı açıktı. Örneğin, 1972 Yıllık Raporu’nda Türkiye’nin çok zor bir yılı geride bıraktığı, ekonomik zorluklar ve siyasi çatışmaların pençesinde kıvrandığı belirtildi. Türkiye’nin 1972 yılı boyunca, siyasi belirsizlik ve zayıf yönetim, terörizm ve baskıcı bir rejimden mustarip olduğu ifade edildikten sonra, yine de Türkiye’de parlamenter demokrasinin varlığını koruyacağı umudu dile getirildi. Raporda, “1973 yılında bir genel seçimin yapılacağı ve Türkiye’nin bu darboğazı atlatacağı” belirtildi. İngilizler sık sık askerî rejimin yetersizliklerinden dem vuruyor, bir an önce demokratik seçimlerin yapılması gerektiğini tekrarlıyordu. Örneğin, 1972 Yıllık Raporu’nda Türk dış politikasının NATO’ya ve Batı’ya sadık kaldığı, ancak dış politikanın milliyetçi ve sorgulayan bir çizgide olmaya devam ettiği belirtildi.⁴⁵

İngiliz kamuoyunda, Türkiye’de yükselen sol hareketler büyük bir endişe uyandırdı. Şöyle ki Türkiye’nin 12 Mart’a giderken bir siyasi şiddet ortamına sürüklenmesinin sorumlusu, öğrenciler arasında komünist propagandanın yaygınlaşmasıydı. Bu nedenle, Dev-Genç, Dev-Sol, Halk Kurtuluş Ordusu gibi sol oluşumlar ortaya çıkmış, bunların gerçekleştirdiği eylemler, Batı karşıtlığı üzerine kurgulanmıştı. İngilizler, söz konusu radikal grupların Sovyetler Birliği tarafından desteklendiğini düşünüyordu.⁴⁶ ABD Dışişleri Bakanlığı belgeleri de

⁴³ “Soviet Threat to NATO Unity”, *Liverpool Daily Post*, 4 Mart 1971, s. 7; *The Financial Times*, 28 Ekim 1971, s. 1; *The Guardian*, 28 Ekim 1971, s. 1

⁴⁴ TNA, FCO 9/1831, 16 Ocak 1973, Annual Review of 1972, (Ankara’daki Büyükelçi Sarrell tarafından İngiliz Hükûmeti’ne gönderilen gizli rapor)

⁴⁵ TNA, FCO 9/1831, Annual Review For 1972, 30 Aralık 1972, (Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliğinden İngiliz Dışişlerine gönderilen diplomatik rapor). Türk-İngiliz ilişkilerinde yaşanan Davet krizinin basındaki yansımaları için Bk. “Pressure”, *Daily Express*, 2 Mart 1972, s. 18.; “Barbaric!”, *The Sun*, Mart 1972, s. 1; Keith Brace, “A Crime of Instant Indignation”, *Birmingham Daily Post*, 10 Mart 1972, s. 8.

⁴⁶ TNA, FCO 9/1831, WST 1/1, Annual Review For Turkey 1972, 29 Ocak 1973, (Güney Avrupa Departmanı G. S. Wright tarafından yazılan rapor).

Amerikan ideallerine en büyük engelin öğrenci olayları olduğunu yazıyordu.⁴⁷ Bu doğrultuda, İngilizler raporlarda Türkiye'nin Batı Bloku'ndaki tarihi rolünü ve önemini farklı şekillerde öne çıkarıyor, geleneksel dış politikanın devamını umut ediyorlardı. Örneğin, Osmanlı modernleşmesinden itibaren ilerlemede Batı'nın hedef alındığı ve Atatürk'ün muasır medeniyet ideali hatırlatılarak, Türkiye'nin dış politikada izlemesi gereken rota işaret ediliyordu. Atatürk'ün temel hedefi olan Batılılaşmış, modern, laik devlet ideali ile geleneksel İslam toplumu arasındaki çelişkiye de dikkat çekilerek, Türkiye'nin Atatürk'ün belirlediği hedefe doğru ilerleyeceği temenni ediliyordu.⁴⁸

İngiliz raporlarında Türk dış politikası ve uzun vadeli hedefleri analiz edildi ve özellikle 1972 sonrasında Türk dış politikasının yönü öngörülmeğe çalışıldı. Türk dış politikasının her ne kadar Batı merkezli yapısının değişmeyeceği yönünde bir kanaat olsa da İngiliz yetkililerin bu konuda endişeleri de yok değildi. Nitekim Türkiye'nin dış politika çizgisindeki olası bir değişimden duyulan endişe 1972 Yıllık Raporu'na şöyle yansdı: *“Türkiye'nin Batı ittifakındaki konumunun değişeceği ve farklı grupların öne sürdüğü gibi farklı bir dış politika çizgisine yönelebileceğine dair fikirler de var.”*⁴⁹

İngilizlerin bu endişeleri çok da yersiz değildi. Zira dünyada yükselen üçüncü yolculuk ve Bağlantısızlık Türk siyasetçileri tarafından çeşitli vesilelerle dillendirilmiş, Türk dış politikasında farklı alternatifler değerlendirilmeye başlanmıştı.⁵⁰ Şöyle ki Amerika ile yaşanan krizler ve Türkiye'nin ekonomik bağımlılığı, Türkiye'yi yeni bir yol arayışına iterken; Bağlantısızlık politikası da üçüncü bir yolun mümkün olduğunu göstermişti. Bu dönemde, Türk siyasetçiler demeçlerinde sıklıkla Türkiye için üçüncü bir yoldan bahsederken, Türkiye'nin Amerika'ya mecbur olmadığını ileri sürmekteydi. Türkiye bu süreçte blöf mü yaptı ya da gerçekten dış politikada köklü bir değişiklik düşünüldü mü? Bunu elbette ki tam manasıyla kestirmek güçtür, fakat dönemin dinamikleri ve Türkiye'de yükselen ABD karşıtlığı düşünüldüğünde, dış politikada yeni bir yol arayışının ortaya çıkması olağandı. Yine, Ecevit'in sözleriyle ifade edecek olursak, *Türkiye blöf yapmıyor, eli kolu bağlı oturmak yerine, baklı olarak dış politikada*

⁴⁷ *FOREIGN Relations of the United States (FRUS)*, 1947, Vol. V., Near East and Africa, U.S. Government Printing Office, Department of State Publication, Historical Office, Bureau of Public Affairs, Washington, 1962, s. 206.

⁴⁸ *TNA, FCO 9/1831, Annual Review For 1972*, 30 Aralık 1972, (Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğinden İngiliz Dışişlerine gönderilen diplomatik rapor).

⁴⁹ *TNA, FCO 9/1831, Annual Review For 1972-Foreign Affairs*, 30 Aralık 1972, (Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğinden İngiliz Dışişlerine gönderilen diplomatik rapor).

⁵⁰ Bk. *BCA*, 30-18-1-2, 372-131-5, 05.05.1978, (Bağlantısız Ülkeler Zirve Toplantısına Türkiye'yi temsilen A. Bahir Ersoy ve Turan Ersoy'un katılması).

başka olacaklar arıyordu.⁵¹ Yine, *The Times*’a göre de “Ecevit blöf yapmıyor, bilakis dış politikada gerçek manada Sovyetlere yaklaşıyordu.” *The Times*, Ecevit’in sözlerine atıf vererek, Türkiye’nin bundan sonra NATO’da devam etmeyeceğini şu sözlerle aktardı:

“Ecevit, bu hafta Londra ziyareti sırasında Türkiye’nin NATO’dan çıkma ihtimalinin, devam etme ihtimalinden çok daha fazla olduğunu açıkça bildirdi. Ecevit, ülkenin ekonomik olarak yaşadığı zorluklara ve NATO yüzünden üstlendiği bedele dikkat çekerek, yeni bir savunma yapısı arayışında olduklarını söyledikten sonra, Türkiye’nin artık kendi ulusal çıkarlarını önceleyen bir savunma stratejisi izleyeceğini açıkça ilan etti.”⁵²

Türk siyasetinde 12 Mart Muhtırası olarak adlandırılan olağanüstü dönem 1973 yılında sona erdi ve muhtıradan sonra ilk demokratik seçimler 14 Ekim 1973 tarihinde yapıldı. 1973 Seçimlerinden CHP %33,3 oy oranı ile birinci parti olarak çıktı, ancak hiçbir parti hükûmet kurabilecek yeterli çoğunluğu sağlayamamıştı. Adalet Partisi ise oylarını kaybederek %29,80 oy alabilmişti. Seçim sonuçları gerek Türkiye’de gerekse de Batı kamuoyunda büyük bir yankı uyandırmıştı. Batı kamuoyu için seçim sonuçları bir sürpriz olmuş, CHP’nin başarısı büyük oranda Ecevit’in liderliğine atfedilmişti.⁵³ İngiliz kamuoyu, Türkiye’deki seçim sonuçlarını övmüş, Türklerin demokrasiyi korumaya kararlı olduğunu öne çıkarmıştı. İngiliz basınında seçim sonuçları takdir edilmiş, 14 Ekim seçimlerinin Türk demokrasi tarihi açısından önemine vurgu yapılmış, nihayet Türkiye’nin yapılan seçimlerle sivil iradeye döndüğü ifade edilmişti.⁵⁴ Yine, Türkiye’nin demokrasiye dönmesini büyük bir şans olarak yorumlayan 1973 yılı raporunda, sivil iktidarlara Batı müttefikliği arasındaki ilişki şöyle yansdı:

⁵¹ “Ecevit: Blöf Yapmıyoruz”, *Milliyet*, 7 Kasım 1978, s. 9 (Ecevit Abdi İpekçi’ye Verdiği Röportaj).

⁵² “Turks Force Delay in Signing of NATO Pledge”, *The Times*, 18 Mayıs 1978, s. 6; “Ecevit Döndü”, *Milliyet*, 18 Mayıs 1978, s. 1; Örsan Öymen, “Dişe Diş”, *Milliyet*, 18 Mayıs 1978, s. 1; “ABD Dış Bakanlığı Ecevit’in Carter’a Mesaj Gönderdiğini Doğruladı”, *Milliyet*, 18 Mayıs 1978, s. 1; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı (BCA), 30-18-1-2, 372-135-14, 05.05.1978 (Başbakan Bülent Ecevit başkanlığında bir heyetin İngiltere ve Avusturya’yı ziyareti hakkında kararname).

⁵³ Sedef Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, Berikan Yayınevi, 2007, s. 337-338.

⁵⁴ “Turkish Voters Swing to the Left”, *The Scotsman*, 16 Ekim 1973, s. 5; *Birmingham Daily Post*, 26 Ekim 1973, s. 18. “Turkey returns to Paliamentary Rule”, *The Times*, 13 Ekim 1973, s. 6; Poet an Hero to the Peasant”, *The Guardian*, 13 Kasım 1973, s. 5.

“14 Ekim seçimleri Türkiye’ye yeniden demokrasiye dönme şansı sunacak. Bu Türkiye’de askeri vesayetın sona ermesi adına çok önemli bir adım. Bu değişim, aynı zamanda İngiltere ve diğer Batı müttefiki ülkeler açısından da çok önemli, çünkü demokrasinin rafa kalkması Türkiye’yi Batı merkezli dış politikasını olumsuz etkileyebilir ve bu belirsizlik ortamı onu NATO’nun sadık bir üyesi olma rolüne zarar verebilir.”⁵⁵

1973 Yıllık Raporu’nda, İngilizlerin birincil kaygısının Batı eksenli dış politikanın devam etmesi olduğu açıkça ifade edildi. Zira, İngilizler 1973 seçimlerinden sonra da Türkiye’nin izleyeceği dış politika ve Batı ile ilişkilerinin geleceği konusunda oldukça kaygılıydı. Şöyle ki Türkiye’nin milliyetçi çizgide bir dış politikaya yönelebileceği veya denge politikası izleyebileceği iddia ediliyordu. Bunda elbette ki dönemin dış politikada üçüncü bir yol arayışları da etkili olmuştu. Aynı zamanda, İngilizler, Ecevit ve yeni iktidarın milliyetçi söylemlerine atıfta bulunarak, Türkiye’nin Batı’ya mesafe koyabileceğinden endişe ediyorlardı. Örneğin, 1973 Yılı Raporu’nda yeni kurulacak hükûmetin dış politikasından duyulan kaygılara yer verilerek, *“Türkleri Batı’da tutmak için her şeyin yapılması gerektiği”* ve Türkiye’nin yönünün her ne pahasına olursa olsun Batı olması gerektiği vurgulandı.⁵⁶

Yine, 14 Ekim 1973 seçimlerinden hemen sonra, Ecevit’in “Türkiye NATO birliğinin sadık bir üyesi olmaya devam edecek” şeklindeki demecine vurgu yapılarak, Türk dış politikasının istikrarlı çizgide sürmesinden duyulan memnuniyet ifade edildi.⁵⁷ 1973 Yıllık Raporu’nda, Türkiye’nin içinde bulunduğu ittifaklara sadık kaldığı şu şekilde aktarıldı: *“Türkiye, bu sene NATO ve CENTO’ya bağlı kaldı ve AET’ye üyelik konusundaki adımlarına yavaş da olsa devam etti. Komünist blok ile ilişkilerini de sürdürdü, fakat komünizm yasaklanmaya devam etti. Müslüman ülkelerle daha sıkı ilişkiler kurulmaya başlandı...”*⁵⁸

İngilizler, Türkiye’nin Batı Bloku’ndaki konumunu sağlamlaştırmak için, her türlü vesileyi fırsat biliyor, Türkiye ile Batı arasındaki inşa edilen tarihsel ilişkilerin önemine vurgu yapıyordu. Ankara’da bulunan İngiliz Büyükelçiliği de elbette ki bu misyonu devam ettiriyordu. Örneğin, Büyükelçi İngiliz yatırımla yapılan Boğaziçi Köprüsü’nün açılışında, Cumhuriyet’in 50. Yılı’nın kutlandığı bir dönemde, bu köprü ile Asya ve Avrupa’yı birbirine bağlamaktan onur duyduğunu ifade etti. Bu vesileyle, bazı sorunlar olsa da Türkiye’nin Atatürk’ün

⁵⁵ TNA, FCO 160/153, Diplomatic Reports No:398/73, 25 Ağustos 1973. (1973 Yıllık Raporu).

⁵⁶ TNA, FCO 9/2112, WST 1/3, Turkey: Annual Review 1973, 27 Ocak 1974, (Ankara’dan Sir H. Philip tarafından Güney Avrupa Departmanındaki A. CİLT Godison’a gönderilen rapor).

⁵⁷ “Turkey: Full of Western Promise”, *The Times*, 24 Ekim 1973, s. 18.

⁵⁸ TNA, FCO 9/2112, WST 1/3, Turkey: Annual Review 1973, 17 Ocak 1974 (1974 Yıllık Raporunun değerlendirildiği ayrı bir not).

gösterdiği hedefe doğru yürümesi ve yönünü Batı’ya dönmesi gerektiğinin altı çizildi.⁵⁹ Görüldüğü üzere, İngiliz kamuoyu, Atatürk’ün gösterdiği hedefin Batı olduğunu hatırlatarak, olası bir eksen kaymasının önüne geçmeye çalışıyordu.

1970’li yılların büyükelçilik raporlarında, özellikle de 1970-1974 yılları arasında tutulan kayıtlarda, yalnızca Türk dış politikasının yönü konusunda endişeler yoktu, aynı zamanda iç politikadaki gelişmeler de İngiliz kamuoyunu tedirgin ediyordu. Elbette ki bu tedirginlik iç politikadaki istikrarsızlığın dış politikada da bir değişimi tetiklemesi riskinden ileri geliyordu. Şöyle ki raporlarda, Türkiye’deki askerî yönetimin uygulamaları eleştirel bir dille ele alındı, özellikle işkence gibi insan haklarına ihlalleri üzerinde duruldu. Nitekim İngiliz parlamentosunda 8 Mayıs 1973 tarihli oturumda, Türkiye’de gittikçe gerileyen demokrasi tartışılarak Türkiye’ye destek olunması kararı alındı. Örneğin, İşçi Partisi mensubu Frank Judd tarafından yapılan konuşmada, bir NATO mensubu olan Türkiye’nin totaliter bir rejime doğru evrilmesine seyirci kalamayacağı ve acilen sivil bir iradeye geçilmesi gerektiği ifade edildi.⁶⁰ Buradan da anlaşıldığı üzere, iç politikadaki otoriterleşme eğilimleri ciddi bir tehdit olarak algılanmış, bunun dış politikada olası bir eksen kaymasına sebebiyet verebileceği düşünülmüştü.

İngilizlerin 1973 seçimleri öncesinde demokratik seçimlerin yapılması konusunda endişeli oldukları, sonrasında ise bir koalisyon hükûmetinin kurulamaması konusunda kaygılı oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca İngilizler, koalisyon ihtimallerini tartışırken, aynı zamanda hükûmetin kurulması durumunda bunun ne kadar uzun vadeli olacağını da hesaplıyor, iç ve dış siyasete dair öngörülerde bulunuyorlardı. Esasında İngilizler, Türk siyasetinin bir an önce normalleşmesini ve sivil bir yönetimin başa geçmesini istiyordu. Böylece dış politikada da daha az riskli adımlar atılır, Türkiye ile Batı arasındaki güven yeniden tesis edilebilirdi. Nitekim 1973 Yılı Raporu’nda demokratik seçimlerden sonra dâhi Türkiye’de askerî vesayetın devam etmesi riski olduğuna dikkat çekildi.⁶¹ Elbette ki bunun risk olarak görülmesi, Türkiye’nin Batı merkezli dış politikadan uzaklaşacağı kaygısından ileri geliyordu.

Yine, 1973 yılı raporunda “uluslararası arenada bir müttefiki olarak İngiltere’nin Türkiye’nin yanında olması ve ikili ilişkilerin eski zemininde devam etmesi için, işleyen bir demokrasinin bir an önce inşa edilmesi gerektiği” ifade edildi. Buradan hareketle,

⁵⁹ TNA, FCO 9/2112, WST 1/3, Turkey: Annual Review 1973, 8 Ocak 1974, (Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderilen rapor).

⁶⁰ UK Parliamentary Papers, Hansard Commons Sitting, Vol. 856, 8 Mayıs 1973, s. 413-22.

⁶¹ TNA, FCO 9/2112, WST 1/3, Turkey: Annual Review 1973, 8 Ocak 1974, (Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderilen rapor).

İngilizlerin demokratik seçimlerin yapılmasını bir güvence olarak gördüğü ve seçilen meşru siyasetçilerin klasik Türk dış politikasını takip edeceği inancında oldukları ileri sürülebilir.

Raporlarda öne çıkan bir diğer konu da ikili ilişkilerde karşılıklı diplomatik ziyaretlerin önemiydi. Örneğin, 1973 raporunda ikili ilişkilerin diplomatik ilişkiler sayesinde ilerlediği belirtilerek, bu ziyaretlere örnekler verildi. İkili diplomatik ilişkiler kapsamında, İngiliz Devlet Bakanı Julian Amery Türkiye'yi üç kez ziyaret etmiş, bu ziyaretlerden biri de İsmet İnönü'nün cenaze töreninde gelişmişti. Yine, 1973 yılında, Thomas Brimelow (Genel Sekreter), Savunma Bakanı Genel Sekreteri ve NATO Delegasyonu Başkanı Lord Carrington, John Davies AET üyeliği kapsamında ziyaret etmiş, yine Çevre Bakanlığı Genel Sekreteri Geoffrey Rippon ve Robert Mellish de Cumhuriyet'in 50. Yılı kapsamında düzenlenen etkinlikler için Türkiye'ye gelmişti.⁶² 1970'li yıllar boyunca karşılıklı diplomatik ziyaretler gerçekleşmiş, bunlar İngiliz kamuoyunu bir nebze de olsa rahatlatmıştı. Nitekim söz konusu ziyaretler aracılığıyla kurulan temaslar, yalnızca iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sunmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin Batı ittifakındaki yerini muhafaza etmesinde de rol oynamıştır. Dolayısıyla bu dönemde yürütülen diplomatik girişimler, Türkiye'nin yönelimi konusundaki İngiliz endişelerini yatıştırma ve Türkiye'yi Atlantik ittifakı içerisinde tutma çabasının somut tezahürleri olarak değerlendirilmelidir.

Raporlarda Türkiye'nin Batı Bloku ve NATO'ya sadık kalması gerektiği en çok üzerinde durulan husustur. İngilizlere göre, Türk dış politikasının Batı merkezli bir şekilde sürmesi İngiltere'nin çıkarları için bir zorunluluktur. Raporlarda yapılan analizlerde, Türkiye'nin Batı müttefiki olarak kalması için, sıklıkla Batı'nın Türkiye'ye yaptığı yardımlar ve ikili ilişkilerin tarihsel derinliği hatırlatıldı. Nitekim Türkiye'nin tarihsel süreçte Sovyetler Birliği'nin tehditlerine karşı Amerika'nın desteğine başvurduğu ifade edildi.⁶³ Türkiye'nin tarihten bugüne kendisini Batı'da konumlandığı ve bunun devam etmesi gerektiği ise şöyle dile getirildi: *"Hükümetin NATO konusundaki tutumunun kesin olduğunu anlıyoruz ve bunun değişmemesini umuyoruz... Batı Bloku ve CENTO'da aktif rolüne devam eden Türkiye, aynı zamanda Sovyet Bloku ile ilişkilerini de koruyor. Neyse ki*

⁶² TNA, FCO 9/2112, WST 1/3, Turkey: Annual Review 1973, 8 Ocak 1974, (Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderilen rapor); *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Mayıs 1973, Ankara, Sayı 95, s. 5.

⁶³ TNA, FCO 9/2112, WST 1/3, Turkey: Annual Review 1973, 8 Ocak 1974, (Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderilen rapor).

*komünizm Türkiye için yasa dışı olmaya devam ediyor.*⁶⁴ Benzer şekilde, İngilizlere göre Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nin yanı sıra Müslüman dünyası ile yakın ilişkiler içinde olması da çok yönlü bir dış politika eğilimini işaret ediyordu.⁶⁵

İngiliz basını, Amerika’nın Türkiye ve Yunanistan’a yönelik politikasından oldukça rahatsızdı. Nitekim İngiliz gazeteleri, Amerika’nın Türkiye politikasının tüm Batı savunmasını riske attığını, yanlış politikalar ve sert yaptırımlar nedeniyle Sovyetlerin bölgede güç kazandığını ifade etti. İngiliz kamuoyu, Türkiye’nin NATO ittifakında en önemli stratejik ülke olduğunun farkındaydı ve Türkiye’nin Sovyetlere yaklaşma ihtimalini söz konusu ittifakın geleceğine bir tehdit olarak yorumluyordu.⁶⁶ Örneğin, *The Scotsman*, Amerika’nın politikaları yüzünden Türkiye’nin “tarafsızlığa itildiğini” ifade ederek, Sovyetlere yaklaşma riskine de dikkat çekti.⁶⁷ Yine, *Crewe Chronicle* Sovyetlerin, Batı’nın savunduğu değerlere ve NATO ittifakı içindeki ülkelere büyük bir tehdit oluşturduğunu yazdı.⁶⁸ *Belfast Telegraph*’a göre, Portekiz, Yunanistan, İtalya ve şimdi de Türkiye ile ilişkiler düşünülürse, NATO zayıflıyor ve etkinliğini kaybediyordu.⁶⁹ *The Scotsman* Türkiye’nin dış politikada bir eksen kayması yaşadığını ve Batı Bloku’ndaki konumunu sorguladığını şu şekilde ifade ediyordu: “Özellikle de artan Amerikan karşılığı dikkate alınrsa, Türkiye’nin kısa süre içinde tarafsız bir politikaya yönelerek Sovyetlerle stratejik işbirliğini geliştirecektir. Tüm varlığıyla Batı’ya yatırım yapan Türkiye’nin artık dış politikadaki çıkarlarının farkına varması ve Sovyetlere yönelmesi an meselesidir.”⁷⁰ Yine, *Daily Telegraph* ise Türkiye’nin NATO üyeliğini uzun vadeli görünmediğini şu ifadelerle aktarmaktaydı:⁷¹

“Bir zamanlar Türkiye ‘Avrupa’nın hasta adamı’ydı, şimdi de NATO’nun hasta adamı konumunda. Kıbrıs meselesi Türkiye’yi bir dönüm noktasına getirdi... Ecevit ülkenin Amerika’ya ve NATO’ya bağımlı hale geldiğini ve

⁶⁴ TNA, FCO 9/2112, WST 1/3, Turkey: Annual Review 1973, 8 Ocak 1974, (Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderilen rapor).

⁶⁵ TNA, FCO 9/2112, WST 1/3, Turkey: Annual Review 1973, 8 Ocak 1974, (Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderilen rapor).

⁶⁶ “Defence Fears After NATO Trip”, *Worthing Gazette*, 7 Temmuz 1976, s. 37.

⁶⁷ “The Quiet American”, *The Scotsman*, 30 Ocak 1970, s. 10.

⁶⁸ “Defence of Freedom by Sacrifice”, *Crewe Chronicle*, 7 Şubat 1974, s. 7.

⁶⁹ “NATO”, *Belfast Telegraph*, 2 Ağustos 1976, s. 7.

⁷⁰ Charles Holley, “Turkey at the Crossroads”, *The Scotsman*, 12 Ocak 1976, s. 6. Sovyetlerin özür dilemesi sonrasında 1957’den itibaren Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticari temaslar ve Türkiye’ye verilen kredi için bk. TBMM *Zabut Ceridesi*, 80. İnikat, D. XI, Cilt 4, İ.1, 13.06.1958, s. 474.

⁷¹ “A NATO Ally Under New Management”, *The Daily Telegraph*, 28 Haziran 1977, s. 4; *The Times*, 4 Haziran 1979, s. 4.

artık ulusal güvenliği önceleyen bir dış politika çizgisi olacağını ileri sürüyor...Şunu da belirtmek gerekir ki artık Türkiye’de birçok kişi o eski “Avrupa idealine” inanmıyor ve Avrupa’yı tek yol olarak görmüyor ve dış politikada farklı yollar öneriyor.”

İngilizlere göre Türkleri Batı ittifakında tutmanın bir diğer yolu da AET’ye üyelik sürecinin devam etmesiydi.⁷² Çünkü, Ecevit’in ifade ettiği gibi Türkiye’nin AET’ye başvuru süreci, demokrasi ve istikrarın da teminatı anlamına geliyordu.⁷³ Örneğin, 1973 Yılı Raporu’nda Türklerin dostluğunu kazanmak için Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun işlevi: “*Türklerle eşit gibi (!) muamele etmek gerekir, yoksa onların güvenini kaybederiz. Ki Türkler zaten Avrupa Ekonomik Topluluğu konusunda onları ikinci sınıf gibi gördüğümüzden şüpheleniyorlar*” şeklinde ifade edildi.⁷⁴ Yine aynı raporda, Türklerin “topluluğa tam üye olmadan bu güveni inşa etmenin oldukça zor olduğuna” dikkat çekildi.⁷⁵ İngiliz kamuoyu Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik sürecindeki sıkıntıların, Türkiye’yi Batı’yı sorgulamaya sevk ettiğine yer veriyordu.⁷⁶ İngilizler, Türkiye ne zaman çok yönlü ve dengeli bir dış politika arayışına yönelse, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yeniden canlandırılması ve müzakere sürecine işaret ediyordu.⁷⁷ Buradan hareketle, İngilizlerin sürekli olarak Türk dış politikasının genel eğilimlerini analiz ettikleri, çeşitli yollarla Türk dış politikasını Batı’ya bağımlı kılmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

⁷² Sürece dair ayrıntılı bilgi için Bk. *Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları 1964-2000*, C 1, Yayın No: 2596, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2001.

⁷³ Ecevit, her ne kadar AET sürecini demokrasinin bir göstergesi olarak görse de 1970’ler boyunca Türkiye’nin AET’ye girişini savundu, fakat Yunanistan’ın Ortak Pazar’a alınıp, Türkiye’nin alınmamasını kabul etmediğini belirtti. Yine, Ecevit, AET’yi ve Avrupa’yı da Türkiye’yi topluluğa dâhil etmemelerini ve bazı ön koşullar öne sürmelerini sert bir şekilde eleştirdi. Ecevit’e göre “Türkiye’nin AET karşısında haklarını almanın zamanı gelmişti ve artık ortası olamazdı.” Bk. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt 15, D.4, T.3, 57. Birleşim, 16.02.1976, s. 95 (Ecevit’in konuşması).

⁷⁴ *TNA, FCO 9/1843, WST 3/548/5*, 30 Mayıs-4 Haziran 1973, (Devlet Bakanı Julien Amery’nin Türkiye ziyareti ve izlenimleri içeren gizli rapor).

⁷⁵ “Turkey’s Equivocal Status”, *The Times*, 17 Ağustos 1973, s. 15.

⁷⁶ “European Community Alarmed by Turkish Plan to Join Market”, *The Times*, 17 Ekim 1979, s. 6; “Owen Promises Tough Talks on Farm Policy”, *The Scotsman*, 15 Kasım 1978, s. 7; “Ecevit Gives Pledge on Violence”, *The Scotsman*, 13 Ocak 1978, s. 6; “A Grips with Automatic Inflation”, *The Guardian*, 29 Haziran 1978, s. 18.

⁷⁷ *TNA, FCO 9/2882, WST 014/1*, 21 Mayıs 1979, (1979 yılında Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliğinden İngiltere Hükümeti’ne gönderilen “The Present Situation in Turkey” başlıklı rapor”; *TNA, FCO 9/2882, WST 014/1*, 21 Mayıs 1979, (Tarım Bakanı Mehmet Yücceler’in İngiltere ziyareti sonrasında Dışişleri Bakanlığı’nda tutulan rapor)

1970’li yıllar boyunca, koalisyon hükûmetleri, sürekli değişen başbakanlar ve siyasi iktidarsızlık bir türlü dinmedi. Nitekim 1973 seçimlerinde Ecevit’in liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi birinci parti olsa da tek başına iktidara gelememiş, 1974 yılında Millî Selamet Partisi ile koalisyon kurulmuştu. Bu nedenle, önce Bülent Ecevit, hemen ardından Sadi Irmak ve 1975 yılında yine merkez sağ partilerin koalisyon kurması ile Süleyman Demirel başbakan olmuştu.⁷⁸ 31 Mart 1975 ile Haziran 1977 yılları arasında Demirel’in başbakanlığında geçen döneme de koalisyon yönetimleri damgasını vurdu. Bu süreçte, Türkiye ile İngiltere arasında birçok diplomatik ziyaret gerçekleşti. Bunlardan en önemlisi de Ecevit’in İngiltere ziyaretiydi. Bu ziyaret sırasında, raporlardan anlaşıldığı üzere daha çok Türkiye’nin iç politikada sürekli değişen dinamikleri ve Kıbrıs Meselesi tartışıldı. Yine, İngiliz yetkililer Ecevit’in gerek İngiltere ile ilişkilere verdiği önemi gerekse de Türk-Sovyet ilişkilerine bakış açısını takdirle karşıladı.⁷⁹

Türkiye’de hükûmetlerin sürekli değişmesi, İngilizleri her seferinde dış politikada yeni bir strateji belirlemeye ve riskleri değerlendirmeye sevk ediyordu. Örneğin, 1974 Yıllık Raporu’nda Kıbrıs Barış Harekatı’nın etkisiyle Türkiye’nin NATO ve CENTO ile ilişkilerinin iyice gerildiğine, Müslüman ülkelerle ve komünist ülkelerle ilişkilerin önem kazandığına dikkat çekildi. 1974 Yılı Raporu’ndan da anlaşıldığı üzere, Türkiye dış politikada köklü bir değişimin arifesindeydi. Şöyle ki Batı ile bağımlılıkların ciddi manada sorgulanması sonucu, tarafsız ve kendi ulusal çıkarlarını önceleyen bir savunma stratejisi benimsenmiş, Türk dış politikası bu esaslara göre kurgulanmaya başlamıştı.⁸⁰

Raporlarda, iç politikadaki dinamikler dikkate alınarak, dış politikada herhangi bir değişim olup olmayacağı tartışıldı. Örneğin, 1975 Yıllık Raporu’nda Ecevit’in istifasından sonra, Demirel’in tüm sağ partileri bir koalisyon kurmaya ikna ettiği ifade edilmiş, hemen Demirel’e bir tebrik telgrafının gönderilmesinin uygun olacağı belirtilmişti. Genel anlamda, “*dış politikada Türkiye’nin NATO’nun sadık bir müttefiki olarak kalacağına inandıkları*” ifade edildi.⁸¹ Raporlardan anlaşıldığı üzere, İngilizler Türkiye’de değişen siyasi dengeleri irdeleyen raporlar

⁷⁸ Sedef Bulut, “İç Siyasi Gelişmeler 1965-1980”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1960 Sonrası Türkiye (1960-2000)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2023, s. 118-145.

⁷⁹ TNA, FCO 9/2341, WST 3/548/8, 25 Mart 1975, (Bülent Ecevit’in İngiltere ziyareti hakkındaki yazışmalar); BCA, 30.18.1.2, 318.50.8, 05.08.1974 (İngiliz Hükûmeti ile temaslarda bulunmak üzere Başbakan Bülent Ecevit’in başkanlığındaki bir heyetin Londra’ya gitmesi hakkında).

⁸⁰ TNA, FCO 9/2339, WST 1/4, 31 Ocak 1975, (1974 Yıllık Raporu).

⁸¹ TNA, FCO 9/2341, WST 1/1, 15 Nisan 1975, (Türkiye’de iç siyaset başlıklı yazışmalar ve raporlar).

yazıyor, yeni Başbakan ve kabinesinin ayrıntılı bir özgeçmişini hazırlıyor ve dış politikadaki olası bir değişimi bu yolla okumaya çalışıyordu. İngiliz yöneticiler, Ecevit'e Kıbrıs Barış Harekâtı ve yükselen ABD karşıtlığı nedeniyle daha mesafeli yaklaşıp da yeni kurulacak koalisyon hükûmetinin Sovyet karşıtı tutumu şöyle takdir edilmmişti:

“Neyse ki Demirel’in koalisyon kuracağı tüm partiler Sovyetlere düşmanca bir tutum içinde ve Sovyetleri neredeyse Amerika’dan bile daha tehlikeli bir düşman olarak görüyorlar. Türk-Amerikan ilişkilerindeki tüm krizlere ve Türkiye’ye uygulanan ağır ambargoya rağmen, bu hükûmetin Sovyetler ve komünizme yönelik nefreti çok daha fazla görünüyor.”⁸²

Söz konusu dönemde, Türk yetkililerin demeçleri ve İngiliz büyükelçilerin değerlendirmeleri incelendiğinde, Türkiye’de yükselen antiemperyalist söylemin daha çok Amerika’ya mal edildiği, İngiltere’nin adeta Batı’dan ayrı bir güç gibi algılandığı da anlaşılmaktadır. Nitekim Türk yetkililerin demeçlerinde, Amerika çok sert bir şekilde hedef alınırken, Türkiye’nin İngiltere ile ilişkileri çok fazla sorgulanmamıştı.⁸³ Yine, Ecevit iktidara geldikten hemen sonra, ekonomik yardım talebi için gerçekleştirdiği Washington ziyaretinde, kendisine IMF’yi işaret eden ABD Başkanı’nı “*duvarı aşarız*” diyerek uyarmış; başka bir demecinde ise “*NATO’nun askeri kanadında Yunanistan’ın bıraktığı boşluğu Türkiye’nin doldurabileceğini*” ifade ederek, Türkiye’nin NATO ittifakındaki önemini altını çizmişti.⁸⁴ Bu mesajlar, aslında Türk siyasetçilerin hem dış politikada yeni bir arayış içinde olduğunu hem de Batı’ya bağımlılığın da devam ettiğini ortaya koymaktadır.

1975 Yılı Raporu’nun ve İngiliz gazetelerinin en önemli gündemi Kıbrıs Barış Harekâtı ve Türk-Amerikan ilişkilerinin gittikçe gerilmesi, neticesinde de 1974’ten itibaren Türkiye’ye ciddi bir Amerikan ambargosunun uygulanmasıydı. Söz konusu raporda, zaman zaman Türkiye’ye uygulanan bu ağır yaptırımlar eleştirilerek, bunların Türk kamuoyunda ciddi bir tepki yarattığı, bu baskının Türkiye’nin NATO üyeliğini sorgulattığı ifade edildi. Bu konuda İngilizler çok da haksız değildi. Zira 1975 yılında Hasan Korkmazcan’ın İngiliz Büyükelçiyle yaptığı görüşmeye atıf yapılarak, Türkiye’de Batı karşıtlığının boyutlarının çok ciddi bir seviyeye ulaştığına dikkat çekilmişti.⁸⁵ Başka bir deyişle, Türkiye’deki

⁸² TNA, FCO 9/2341, WST 1/1, 15 Nisan 1975, (Türkiye’de iç siyaset başlıklı yazışmalar ve raporlar).

⁸³ TNA, FCO 9/2341, WST 1/1, 20 Şubat 1975, (Warren Gash tarafından tutulan Türkiye hakkında rapor ve Hasan Korkmazcan ile yapılan röportaj)

⁸⁴ Haluk Gerger, *ABD Ortadoğu Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 121-125.

⁸⁵ TNA, FCO 9/2341, WST 1/1, 20 Şubat 1975, (Warren Gash tarafından tutulan Türkiye hakkında rapor ve Hasan Korkmazcan ile yapılan röportaj)

yöneticilerin Batı karşıtı söylemleri İngiliz kamuoyuna yön veriyor, Türkiye’nin Batı çizgisinden uzaklaşma ihtimali üzerinde duruluyordu.

1975 yılı raporları incelendiğinde, İngilizlerin Türk-Amerikan ilişkilerindeki krizleri, Türkleri haklı gören bir üslupla ele aldıkları görülür. Nitekim Türk dış politikasının ele alındığı bir raporda, Türk-Amerikan ilişkilerinin bir daha hiçbir zaman eskisi gibi olmayacağı, Amerikalıların uyguladığı ambargodan sonra, Türklerin Sovyetlere bile daha fazla müsamaha tanıyacak hale geldiği ileri sürüldü.⁸⁶ Benzer şekilde, 25 Mart 1975 tarihli İngiliz parlamentosundaki konuşmada da Amerika’nın Kıbrıs politikası eleştirilirken, Kissinger’ın tutumunun Türkiye’yi NATO’dan uzaklaştırdığı iddia edildi. Yine, Amerika’nın Türkiye’ye yönelik politikalarının yanı sıra Orta Doğu politikası da tartışıldı ve “*eski dostların yerine İngiltere’nin de dış politikada kendisine yeni müttefikler bulması gerektiği*” öne sürüldü.⁸⁷ Başka bir deyişle, 1975 yılı itibarıyla İngiliz kamuoyu ve parlamentosu, Türk-Amerikan ilişkilerindeki kırılmayı yalnızca Türkiye açısından değil, Batı ittifakı genelinde güven bunalımı yaratan yapısal bir sorun olarak değerlendirmiştir.

1976 Yıllık Raporunda ise yine diğer raporlarla olduğu gibi iç politikadaki gelişmelerin dış politikaya nasıl sirayet edeceği ele alınmış, Türkiye’nin Batı’nın bir müttefiki olarak kalıp kalmayacağına dair öngörülerde bulunulmuştu. Gerek raporlar gerekse de İngiliz gazeteleri, Türk dış politikasının Batı Bloku’nda ve Sovyetlere karşı kurgulandığını, fakat bu seyrin her an değişebileceğini iddia ediyordu.⁸⁸ Bunda Sovyetlerin Türkiye’ye her an nüfuz edebileceği endişesinin etkili olması muhtemeldir.⁸⁹ Nitekim İngiliz basını sıklıkla, Sovyetler Birliği’nin rejimini ne kadar geniş bir coğrafyaya ihraç ettiğine dikkat çekerek, Türkiye’ye yönelik Sovyet tehdidinin boyutlarına yer veriyordu. İngiliz gazetelerinde, Batı Bloku’nun Türkiye’yi Sovyetlere kaybetmesi halinde bunun tüm dengeleri alt üst edeceği ifade edildi. Örneğin, *The Times*, Amerika’nın Vietnam başta olmak üzere yanlış politikalarına örnekler vererek, Türkiye’ye yönelik bir hatanın kabul

⁸⁶ TNA, FCO 9/2338 WST 1/1 Eylül 1975 (Türkiye’de iç ve dış politikanın ele alındığı rapor).

⁸⁷ UK *Parliamentary Papers*, Hansard Commons Sitting, Vol. 889, 25 Mart 1975, s. 264-390.

⁸⁸ TNA, FCO 9/2341, WST 1/1, Şubat 1976 (1976 Yıllık Raporu); “Soviet-Bloc Proposals Rejected by NATO”, *The Scotsman*, 11 Aralık 1976, s. 5; *The Scotsman*, 6 Ağustos 1976, s. 5; “US Bases in Turkey may Reopen in September”, *The Scotsman*, 31 Mart 1976, s. 6. Söz konusu dönemdeki Türk-Sovyet temasları için bk. BCA, 30-18-1-2, 352-134-19, 14.05.1976 (Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasındaki Ticaret Antlaşmasının ek protokolü).

⁸⁹ Bk. BCA, 30-18-1-2, 357-160-15, 10.09.1976 (Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in, Türkiye’nin dış politika görüşlerini kamuoyuna izah etmek için Amerika’da konferanslar vermesi); BCA, 30-18-1-2, 348-112-2, 26.02.1976 (1976-1977 Türk-Sovyet Ticaret Protokolü müzakerelerine Hikmet Pirinçoğlu başkanlığında bir heyetin katılması).

edilemez olacağını ileri sürmekteydi.⁹⁰ Yine, *Liverpool Echo*'da 1956 yılında Mısır'da Süveyş Krizi'nde batırılan İngiliz gemilerine atıfta bulunarak, Rusya'nın yayılmacılığı hususunda uyarıda bulundu.⁹¹

1977 yılının temel gündemi bir türlü istikrarlı olmayan koalisyon hükûmetleriydi. 1977 yılı raporunda, Türkiye'de karanlık ve umutsuz bir tablo olduğu, koalisyon hükûmetlerinin kurulsu bile işlerlik gösteremediği ve bir askeri müdahale söylentilerinin dolaştığı bildirildi. Söz konusu raporda, Türkiye'deki ekonomik sıkıntılara ve siyasi istikrarsızlığa dikkat çekilse de bir askeri müdahalenin “en son çare” olması temennisinde bulunuldu.⁹² İngiliz basını da yükselen sol gruplar arasında çıkan olaylara ve teröre sıklıkla yer veriyor, Türkiye'deki gelişmeleri kaygı verici olarak değerlendiriyordu.⁹³ *The Guardian*, Türkiye'de terörizmden duyulan endişeye ve sivil siyasetten uzaklaşılması riskine dikkat çekiyordu.⁹⁴ İngiliz gazeteleri, yalnızca Türkiye'de değil NATO üyesi olan diğer ülkelerde de demokrasinin tesis edilmesi gerektiğini dile getiriyordu. Örneğin, Yunanistan'da yaşanan askeri darbeden sonra demokratik seçimlere dönülmesi manşetten ve büyük puntıyla “sonunda demokrasi geri geldi” şeklinde verilmişti.⁹⁵ İngiliz basını Kıbrıs'ta yaşananların sorumlusu olarak Yunanistan'da yaşanan askeri darbeyi göstermiş, askeri vesayeti hedef almıştı.⁹⁶ Bu yorumlardan da anlaşıldığı üzere, İngiliz kamuoyu Türkiye için iç siyasette istikrar istiyor, bu kaos ortamının Türkiye'yi bir felakete doğru sürükleyebileceğini dile getiriyordu.

⁹⁰ “Mr. Ecevit Warns US on Defence”, *The Times*, 14 Mart 1978, s. 6; “America Disillusioned”, *The Scotsman*, 26 Ocak 1973, s. 12; “Turkey and NATO”, *The Times*, 16 Ağustos 1976, s. 11; “NATO Countries Try to Calm Greece and Turkey in UN”, *The Times*, 25 Ağustos 1976, s. 4.

⁹¹ “U.S. Takes Over Britain's Old Middle East Headache”, *Liverpool Echo*, 21 Kasım 1973, s. 6.

⁹² *TNA, FCO 9/2669, WST 014/1*, (Türkiye 1977 Yıllık Raporu).

⁹³ “Riot Death Toll Rises”, *The Observer*, 31 Aralık 1978, s. 4; “Turkish Crisis Grows Deeper”, *The Observer*, 22 Nisan 1979, s. 13; “Support For Turkey is Needed Now”, *The Times*, 26 Şubat 1979, s. 18; “A Western Bailer For the Troubled Turk”, *The Guardian*, 3 Ocak 1979, s. 11; “Ecevit Faces Threat”, *The Guardian*, 20 Ekim 1979, s. 7; “The Smouldering Fuse on NATO's Eastern Flank”, *The Guardian*, 16 Ekim 1979, s. 21; “Ecevit's Changes in the Balance”, *The Guardian*, 13 Ekim 1979, s. 6; “Last Exit For Mr. Ecevit?”, *The Guardian*, 20 Haziran 1979, s. 14; “Handful Hold the Future of Turkey”, *Birmingham Daily Post*, s. 2; “Ecevit Government Fails to Stem Political Violence in Turkey”, *The Times*, 6 Mayıs 1978, s. 5; “Turkey Well on way to Disaster”, *The Scotsman*, 19 Ekim 1979, s. 13.

⁹⁴ “The Price of Democracy”, *The Guardian*, 31 Ocak 1979, s. 13.

⁹⁵ “Democracy is back Home”, *Reading Evening Post*, 24 Temmuz 1974, s. 1.

⁹⁶ “Bad Blood in Cyprus”, *The Scotsman*, 18 Ocak 1975, s. 6; “Path of Freedom”, *Wolverhampton Express and Star*, 24 Temmuz 1974, s. 6.

1977 Yılı Raporu’nda ise İngiliz Büyükelçisi Horace Philips ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk arasında yapılan bir görüşme ve Türk dış politikası analiz edildi. Büyükelçi, Kraliçe’nin selamlarını ilettikten sonra, Türkiye’nin NATO ve CENTO üyesi olması ve bu ittifaklara sadık kalmasından duyulan memnuniyeti ifade etti. Cumhurbaşkanı ise Türkiye’nin Batı’nın en sadık müttefiki olduğunu, fakat Kıbrıs meselesi ve Türkiye’ye uygulanan yaptırımlar nedeniyle ikili ilişkilerin olumsuz etkilendiğini belirtti. Türkiye’nin bu çekincelerinin yer aldığı 1977 yılı raporunda, tüm bu krizlere rağmen Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin gitgide geliştiği ve olumlu bir seyir izlediği ifade edildi.⁹⁷ Görüldüğü üzere, İngilizler için Türk dış politikasının Batı merkezli bir çizgide sürmesi en önemli husustu.

1978 yılında da İngiliz kamuoyunda, Türkiye’nin tarafsız bir politikaya yöneleceği endişesi azalmadı. Aksine Amerikan ambargosu yüzünden gerilen ilişkiler ve Türk siyasetçilerin Amerika’yı hedef alan açıklamaları şüpheleri daha da körükledi. Özellikle Ecevit’in 1970’ler boyunca vurguladığı gibi Türkiye NATO dışında kendi güvenlik sistemini inşa etmeye yönelmeli, bu yeni savunma konsepti çerçevesinde kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeliydi.⁹⁸ Örneğin, *The Guardian* Ecevit’in “eğer Batılı müttefiklerle ilişkiler bu şekilde devam ederse, Türk dış politikasında radikal değişiklikler yakındır ve Türkiye başından beri Orta Doğu merkezli daha tarafsız bir politikadan yana olmuştur” şeklindeki sözlerini öne çıkardı.⁹⁹ Yine, Lordlar Kamarasındaki 8 Kasım 1978 tarihli oturumda, Sovyet Bloku’nda olmayan Türkiye, İran ve Pakistan gibi ülkelerde acilen istikrarın sağlanması gerektiği, aksi takdirde bu ülkelerin iç ve dış politikada yönünü tayin etmenin zorluğu ifade edildi.¹⁰⁰ Kısacası, 1978 yılına gelindiğinde Türkiye’nin Batı ile ilişkilerindeki gerilimin yalnızca geçici bir diplomatik krizden ziyade, köklü bir değişimi beraberinde getirebileceğine dair endişeler daha da derinleşmişti.

1978 yılı, İngiliz kamuoyunun Türk dış politikasına dair endişelerinin en yüksek perdeden ifade edildiği yıl oldu. Bunda elbette ki Türkiye ile Sovyetler arasındaki gerçekleşen diplomatik temaslar etkili olmuştu.¹⁰¹ *The Observer*,

⁹⁷ TNA, FCO 9/2669, WST 014/1, 4 Temmuz 1977 (Türkiye 1977 Yıllık Raporu).

⁹⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 15, D. 4, T. 3, 57. Birleşim, 16.02.1976, s. 95 (Ecevit’in NATO ve yeni güvenlik stratejisi hakkındaki konuşması).

⁹⁹ “EEC Heeds Warning by Mr. Ecevit”, *The Guardian*, 29 Haziran 1978, s. 16.

¹⁰⁰ UK *Parliamentary Papers*, Lords Sitting, Vol.396, 8 Kasım 1978, cCilt304-414.

¹⁰¹ BCA, 30-18-1-2, 373-140-1, 15.06.1978 (Başbakan Bülent Ecevit ve beraberindeki heyetin Sovyetler Birliği ziyareti hakkında); BCA, 30-18-1-2, 371-112-10, 30.03.1978 (Ankara’da yapılacak olan Türkiye-Sovyetler Birliği Ticaret Protokolü müzakerelerine Ticaret Bakanlığından Turgut Çarıklı Başkanlığında bir heyetin katılması); BCA, 30-18-1-2, 376-187-15, 16.10.1978 (Ahmet

Ecevit'in soğuk savaş paradigmasını sorgulayan ve bunun değişmesi gerektiğini ima eden sözlerini kaygı verici buldu. Ecevit'in "Rusya artık bizim tarihi düşmanımız değildir ve soğuk savaş kurgusu artık sona ermiştir. Sovyet Rusya artık Türkiye'ye tehdit değildir ve ilişkiler gittikçe gelişmektedir." şeklindeki sözleri de bunu doğrular nitelikteydi.¹⁰² İngiliz gazeteleri, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine ve Ecevit'in Kremlin ziyaretine de yer verdi.¹⁰³ Rusya Devlet Başkanı Marshal Nikolai Ogarkov'un Türkiye'yi ziyareti, 45 yıl sonra gerçekleşen diplomatik bir temastı. Söz konusu ziyarete İngiliz kamuoyunda büyük önem atfedilirken, Türkiye'nin gitgide Batı çizgisinden uzaklaştığı ve Sovyetlere yaklaştığı öne çıkarıldı.¹⁰⁴ Örneğin, *The Guardian* Rus Generalin ziyaretinden sonra Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesine dikkat çekerek, ambargo kaldırılmazsa Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinin daha da gelişeceği konusunda uyarıyordu.¹⁰⁵ Görüldüğü üzere, Ecevit'in Sovyetler lehine yaptığı açıklamalar ve Sovyetlerle diplomatik temaslar, İngiltere'de Türkiye'nin tarafsız ya da Doğu'ya yakın bir dış politika benimseyebileceği algısını güçlendirmişti.

1979 yılına gelindiğinde İngiliz kamuoyu, Türkiye'de iç politikadaki gelişmelerin kaygı verici bir boyuta ulaştığı hususunda uyarıyordu.¹⁰⁶ Şöyle ki Türkiye'de iç politikada bir güvenlik sorunu ortaya çıktığı, aşırı sağ ve sol gruplar arasındaki çatışmaların ülkeyi istikrarsızlaştırdığı belirtildi. Türk ekonomisinin içinde bulunduğu derin krize dikkat çekilerek, ekonomik verilerin ve siyasi şiddet ortamının ülkeyi kaosa sürüklediği ve bir iç savaş riskinin olduğu

Taner Kışlalı Başkanlığında bir heyetin Sovyetler Birliğine gönderilmesi hakkında); *BCA*, 30-18-1-2, 333-37-12, 22.05.1975 (Türkiye-SSCB Ekonomik İşbirliği görüşmelerine katılacak heyet); *BCA*, 30-18-1-2, 375-173-7, 21.09.1978 (İskenderun Demir ve Çelik Tesisleri için SSCB ile yapılan anlaşma uyarınca alınan kredi hakkında); *BCA*, 30-18-1-2, 376-192-2, 22.11.1978 (Moskova'da yapılacak Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Karma Komisyonu Toplantısına Hikmet Çetin başkanlığında bir heyetin katılması).

¹⁰² "Angry Ecevit Will Chair NATO Talks", *The Observer*, 21 Mayıs 1978, s. 5; "Atina NATO bildirisini "Türk Yanlısı" Buldu", *Milliyet*, 21 Mayıs 1978, s. 1; "Ecevit 'Ekonominin Dışa Bağlılığını Azaltmayı', *Milliyet*, 21 Mayıs 1978, s. 1.

¹⁰³ "Ecevit at Kremlin", *The Scotsman*, 23 Haziran 1978, s. 6; "Ecevit's Overture to Moscow", *The Guardian*, 31 Mayıs 1978, s. 6; "Ecevit Pact with Russia Next Month", *The Daily Telegraph*, 31 Mayıs 1978, s. 32; "Mr. Ecevit Agrees Pact with Russia", *The Times*, 23 Haziran 1978, s. 5; "Ecevit to Visit Moscow", *The Guardian*, 2 Şubat 1978, s. 5; "Turkey Keeps Nato Links Clear in Moscow Pact", *The Times*, 24 Haziran 1978, s. 5.

¹⁰⁴ "Soviet Offensive to Win Turkey For The Red Bloc", *Birmingham Mail*, 8 Mayıs 1978, s. 25.

¹⁰⁵ "Ecevit to Sign Pact For Closer Russian Links", *The Guardian*, 22 Haziran 1978, s. 8.

¹⁰⁶ "Ankara", *Belfast News Letter*, 6 Ekim 1979, s. 6; "Ecevit Faces Crisis", *Birmingham Daily Post*, 21 Eylül 1979, s. 2; "You Have a Go, Ecevit Tells Rival", *The Times*, 17 Ekim 1979, s. 4; "Turk Gloom Over Aid", *Birmingham Mail*, 12 Ocak 1979, s. 13; "Ecevit Calls For Aid", *The Guardian*, 17 Mayıs 1978, s. 8.

ifade edildi.¹⁰⁷ Türkiye’nin içinde bulunduğu koşulların, dış politikada atılan adımlarla bağlantısı öne çıkarıldı. Buradan anlaşıldığı üzere İngiliz basını, Türkiye’deki siyasi şiddet ve ekonomik çöküşü sadece iç meseleler olarak değil, aynı zamanda ülkenin dış politikadaki yönelimlerini etkileyebilecek faktörler olarak değerlendirmiştir.

1979 Yıllık Raporu İngilizlerin Türk dış politikası konusunda neden hep diken üstünde olduklarını açıklamaktadır. Şöyle ki, Türk siyasetinin analiz edildiği 1979 Yıllık Raporu’nda, “*Türk siyasetini önceden kestirmenin neredeyse imkânsız olduğu, siyasetçiler ve ordu arasındaki dinamiklerin sürekli değiştiği*” vurgulanmış, iç siyasetin ve ekonominin gidişatının da dış politikaya sirayet ettiği ifade edilmişti. İngilizlerin kaygılarının 1970’li yıllarındaki iç siyasetteki istikrarsızlık ve ekonomik darboğazla da ilişkili olması muhtemeldi. Zira, siyasette istikrarsızlığın ve ekonomik krizlerin ülkeyi bir çıkmaza sürüklemesi, 1960 Darbesi ve 1971 Muhtırası ile adeta gelenek haline gelmişti.¹⁰⁸ Nitekim Türkiye’deki ekonomik krizin ve Batı’ya bağımlılığın ele alındığı bir raporda da “Batı’dan gelecek hiçbir yardım paketinin Türkiye’yi düze çıkarmaya yeterli olamayacağı” belirtildi.¹⁰⁹ Dolayısıyla, bu ekonomik istikrarsızlık ve belirsizlik ortamı, Batı’ya olan bağımlılığı bir kez daha gün yüzüne çıkarıyor, bu da Türkiye’nin Batı Bloku’ndaki konumunu sorgulamaya sevk ediyordu.

İngiliz Büyükelçilik raporlarına göre Türk dış politikasının genel ilkelerinin sorgulanmasında, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı bir kırılma teşkil etmiş, Amerikan’ın silah ambargosundan sonra, Türkiye’de Amerika ve Batı karşıtlığı ciddi manada yükselmisti.¹¹⁰ İngilizleri en fazla kaygılandıran ise Türk siyasetçilerin Türkiye’nin NATO üyeliğine yönelik eleştirel yorumları dillendirmeleri idi. Örneğin, *The Times*, Türk siyasetçilerin ambargoyu eleştiren ve bunun NATO birliğini zayıflatığını ifade eden demeçlerine yer verdi. Türk siyasetçilere göre Türkiye’ye uygulanan bu yaptırımlar NATO’yu zayıflatmaktaydı.¹¹¹ Örneğin, Demirel dönemin Amerikan Başkanı Carter’a yazdığı mektupta, Türkiye’nin 1945’ten bu yana ABD’nin müttefiki olduğunu, silah ambargosunun bu ittifaka zarar verdiğini, ambargo kaldırılmazsa ikili

¹⁰⁷ TNA, FCO 9/2882, WST 014/1, 21 Mayıs 1979, (1979 yılında Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliğinden İngiltere Hükümeti’ne gönderilen “The Present Situation in Turkey” başlıklı rapor).

¹⁰⁸ TNA, FCO 9/2882, WST 014/1, 22 Mayıs 1979, (Güney Avrupa Departmanı adına A. Daunt tarafından Ferguson’a yazılan rapor).

¹⁰⁹ TNA, FCO 9/2882, WST 014/1, 10 Mayıs 1979.

¹¹⁰ TNA, FCO 9/2882, WST 014/1, 7 Şubat 1979, (Turkish Foreign Policy başlıklı rapor).

¹¹¹ “Turkey Warns US that Aid Cut will Hit NATO”, *The Times*, 5 Şubat 1975, s. 6; “Mr. Ecevit Encouraged by Carter Pledge on Arms”, *The Times*, 1 Haziran 1978, s. 6.

ilişkilerin zarar göreceğini ve Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerini köklü bir şekilde revize edeceğini ifade etmişti.¹¹² Yine, Demirel'in şu sözleri de kaygı uyandırmıştı:¹¹³

“NATO Türkiye'nin güvenlik politikası kapsamında Türkiye için önemini korumaya devam ediyor. NATO'ya girmek elbette ki Türkiye'nin tasavvuruydu ve o dönemin koşullarında bu gerekliydi. Hala da bu koşulların değiştiğini söylemek güç, fakat Türkiye NATO üyesi ve Batı müttefiki olarak sorumluluklarını yerine getirebilmek adına, Batı'dan ciddi bir yardım alıyordu. Bu yardımın kesildiği de düşünülürse, Türkiye'nin bu yardım olmadan NATO içerisindeki sorumluluklarını yerine getirmesi çok zordur.”

İngiliz basını, Türkiye'nin Amerikan ambargosunu kaldırmak adına attığı adımlara geniş yer verdi.¹¹⁴ Örneğin, Ecevit'in, silah ambargosunu kaldırmak adına, Türkiye'nin güvenliğinin Batı Bloku'nun da güvenliği olduğu ve uzun vadede NATO'nun kaybettiği şeklindeki sözlerine yer verildi.¹¹⁵ *The Times*, Kıbrıs meselesi ve sonrasında Türkiye'ye uygulanan silah ambargosunu eleştirerek, Türkiye'nin dış politikada yeni arayışlara girdiğini şöyle ifade etti: “Türkiye, bu karardan sonra elbette ki yeni bir dış politika vizyonuna yöneldi. Ecevit iktidara gelince, NATO'nun değil Türkiye'nin ulusal çıkarlarının öncelikli olacağı bir dış politikaya yönelecektir.”¹¹⁶ Türkiye'ye uygulanan ambargo konusunda Amerika'yı eleştiren İngiliz basını, ambargo karşısında diğer NATO ülkelerinin Türkiye'yi desteklemesi gerektiğini de ifade etti.¹¹⁷ Nitekim, *The Times* Ecevit'in, “Türkiye Batı Bloku ile ilişkilerini kökten değiştirecektir” şeklindeki sözlerini öne çıkardı. Ecevit'e göre Türk dış politikası, soğuk savaşın değişen dinamikleri ölçüsünde yeniden kurgulanmalı, Sovyet karşıtlığı üzerine bina edilmemeliydi. İngiliz basını, Ecevit'in sözlerini kaygıyla karşıladı ve Türkiye'nin Batı'dan kopması riskinin olduğunu ileri sürdü.¹¹⁸ Yine, *The Times*'a göre, Amerika'nın silah

¹¹² FRUS, Vol. XXI, Turkey, 1977-1980, Ankara, (Başbakan Demirel tarafından Amerikan Başkanı Carter'a gönderilen mektup).

¹¹³ TNA, FCO 9/2338 WST 1/1, 11 Aralık 1975, Türkiye'de İç politika başlıklı rapor, (Demirel'in halka sesleniş konuşmasının İngiliz raporlarında yer verilmesi). Söz konusu konuşmanın tam metni için bk. *Başbakan Süleyman Demirel'in Basın Toplantısı*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 10 Aralık 1975, Ankara (Süleyman Demirel'in “NATO ile İlişkilerimiz” Başlıklı Halka Sesleniş Konuşması).

¹¹⁴ “Turkey Tries Pressure on Congress”, *The Times*, 18 Haziran 1975, s. 19.

¹¹⁵ “Ecevit Says NATO Real Victim of Embargo”, *The Scotsman*, 25 Mart 1975, s. 4.

¹¹⁶ “Turkey, Greece and NATO”, *The Times*, 1 Haziran 1978, s. 17.

¹¹⁷ “NATO to Aid Turkey and Portugal”, *The Times*, 12 Haziran 1976, s. 6; “NATO Chief Urges Aid For Turkey”, *The Times*, 7 Aralık 1977, s. 6.

¹¹⁸ “Turkey May Change Relationship with NATO”, *The Times*, 16 Mayıs 1978, s. 6.

ambargosundan sonra Türkiye, NATO ile ilişkilerini gözden geçirme kararı almış, Batı merkezli dış politikasını kökten bir şekilde revize etmişti.¹¹⁹

Neticede, 1970’li yılların İngiliz raporları, gazeteleri ve parlamento tutanakları incelendiğinde, İngiltere’nin Türkiye’deki gelişmeleri yakından takip ettiği ve Türk dış politikasının yönüne dair kaygılarının bir türlü dinmediği görülmektedir. İngilizler, 1960’lı ve 1970’li yıllar boyunca, Türk dış politikasının çok yönlü bir çizgide ilerlemesi ve Türkiye’nin Batı müttefikliğini sorgulayarak Sovyetlere yaklaşması ihtimalinden ciddi bir endişe duydu. İngilizlerin bu kaygısı haksız değildi, zira 1970’li yıllar boyunca özellikle de 1974’ten sonra Türkiye’nin Batı ile kurduğu ittifak ciddi manada sorgulandı. Ecevit’in de deyişiyle Amerika’nın davranışlarının Türkiye için ne denli kaygı verici durumlar ortaya çıkardığı anlaşılmıştı, o halde Türkiye kendi ekonomik olanakları doğrultusunda Batı’dan bağımsız yeni bir savunma konsepti oluşturmak zorundaydı.¹²⁰ Bu nedenle, 1970’li yıllar boyunca Türk dış politikasında, NATO’nun, Amerika’nın veya AET’nin desteği olmadan Türkiye’nin çıkarlarını merkeze alan, yeni bir savunma stratejisi oluşturulması düşüncesi öne çıkarken, Türk dış politikası bu vizyon üzerine yeniden kurgulandı.

Sonuç

Türkiye’nin 1960-1980 yılları arasındaki tarihini inceleyen eserlerde darbelerin arkasında Batı’nın olup olmadığı sürekli tartışılmış olsa da yıllık raporlar incelendiğinde, en azından İngilizlerin istikrarlı bir Türkiye’den yana oldukları görülmektedir. İngiltere’nin Türkiye’de askerî yönetimler yerine tüm aksaklıklara rağmen demokrasiyi tercih etmesinin nedeni “demokrasi idealine bağlılığından” ziyade sivil siyasetin dış politikada da öngörülebilir olmasıdır. Bununla birlikte, iç güvenlik kaygıları, kurulamayan hükûmetler, dağılan koalisyonlar, ekonomik ambargolar ve sağ-sol çatışmalarının içinde sürüklenen Türkiye’nin, dış politika tercihlerinin de her an değişebileceği kuşkusuna ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, İngilizler askerî cunta yönetimlerinin yerine sivil iktidarların geleneksel çizgiden kopmayacağını varsaymış, 1970’li yıllarda Türkiye’nin dinamikleri ve yükselen Batı karşıtlığı nedeniyle hep kaygı içinde değerlendirmeler yapmışlardır.

¹¹⁹ “Turkey Considers Her Position”, *The Times*, 22 Mart 1975, s. 15; “Mr. Ecevit Encouraged by Carter Pledge on Arms”, *The Times*, 1 Haziran 1978, s. 6; Ecevit: “Mr. Ecevit now an Undisputed Leader”, *The Times*, 29 Temmuz 1974, s. 4.

¹²⁰ Bk. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 15, D.4, T.3, 57. Birleşim, 16.02.1976, s. 95 (Ecevit’in NATO ve yeni güvenlik stratejisi hakkındaki konuşması).

Türkiye'nin bu arayışları karşısında 1970'li yıllar boyunca, İngilizler Türkiye'nin bir eksen kaymasına uğrayıp uğramayacağı endişesini taşıdı. Bu doğrultuda, 1960'lı ve 70'li yıllarda yükselen solu tehdit olarak gördü. Türkiye'de anti-Amerikancılığın yükselişinin Türkiye'nin NATO'daki misyonunu sorgulamaya ittiğini ve Türkiye'nin Batı Bloku'ndan kopma ihtimalinin olduğunu hemen her fırsatta dile getirdiler. Dönemin kaynaklarından anlaşıldığı üzere, Türkiye'nin üçüncü yol çabaları "blöf dahi olsa", İngilizler bunun gerçekleşme ihtimalini ciddiye aldı ve 1970'ler boyunca Türkiye'nin dış politikasında yaşanması muhtemel bir paradigma değişikliğini kendi menfaatleri açısından kaygı verici olarak değerlendirdi. Dünyada İngilizlere karşı ayaklanan cunta yönetimleri de baz alınrsa, İngilizler bu dönemde hiçbir zaman Türkiye konusunda emin olamadı.

Gerçekten de 1960'lı yıllardan itibaren ikili ilişkilerdeki gerginlikler, Afyon Krizi ve ardından Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında uygulanan ambargo düşünüldüğünde, Türkiye'nin bu yıllardaki Batı merkezli politikasının sorgulanması doğaldı. Her ne kadar makalenin temel argümanı olmasa da söz konusu dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinde Türkiye'ye müteakabiliyet ilkesi doğrultusunda muamele edilmemesi, Türkiye'nin çıkarlarının hiçe sayıldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bahsi geçen dönemin parametreleri düşünüldüğünde, Türkiye'nin üçüncü bir yola yönelmesi hiç de ihtimal dışı değildi.

1960'lar ve 1970'ler boyunca Türk-Amerikan ilişkilerinin seyri ve ikili ilişkilerdeki krizler dikkate alınrsa, Türkiye'nin dış politikadaki üçüncü yol arayışları Amerika'ya karşı tepkinin bir neticesi olarak da okunabilir. Söz konusu dönemde, Türkiye'nin çabası Batı'ya karşı el yükseltmek olarak da görülebilir. Üçüncü Yolculuk veya Bağlantısızlık denilen politika gerçek bağımsızlıktan ziyade bir pazarlık arayışına dönüşmüş gibi görünmektedir. Öte yandan, yükselen Batı karşıtlığı ve anti-Amerikancılığın boyutları düşünüldüğünde, aynı zamanda bu dönemde ortaya çıkan Bağlantısızlık Hareketi'nin, Türk siyasetçilerini gerçekten üçüncü bir yol arayışına sevk etmesi muhtemeldi. Sonuç olarak, bahsi geçen dönemdeki çabaların neticesinde her ne kadar Türk dış politikasının Batı Bloku'ndaki konumu kökten bir şekilde değişmese de bu tarafsız dış politika vizyonu Türkiye'ye göreli bir özerklik sağlamakla kalmadı, Türkiye'yi çok yönlü ve daha realist bir dış politika çizgisine yöneltti. Neticede Türk siyasetçilerin, Türkiye'nin çıkarlarını önceleyen, çok yönlü, dengeli ve pragmatik bir dış politika çizgisinin önemini idrak ettikleri söylenebilir. Nitekim "ortanın solunda" yer alan Cumhuriyet Halk Partisinin genel başkanı Ecevit'in ideolojik formasyonu da düşünüldüğünde söz konusu yıllarda, NATO'dan çıkma ihtimalini ciddi manada değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Dönemin İngiliz belgeleri ve gazeteleri incelendiğinde, İngiltere’nin Türkiye’nin Batı Bloku’ndan çıkma ihtimalini, Türkiye’deki iç politik gelişmeler kadar ABD’nin Türkiye’ye karşı olan tavrı üzerinden değerlendirdiği görülmektedir. Bu doğrultuda İngiltere, Türkiye ile ABD arasında yaşanan sorunların bir an önce çözülüp ilişkilerin normalleşmesini kendi menfaatleri açısından elzem olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda 1978’de ABD’nin Türkiye’ye uyguladığı silah ambargosunun sonlanması ve ikili ilişkilerin görece düzelmeye başlamasında İngiltere’nin telkinlerinin veya arabuluculuğunun etkili olup olmadığının da sorgulanması gerekir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

UK Parliamentary Papers, Hansard Commons Sittings

UK Parliamentary Papers, Hansard Commons Sitting, Vol. 856, 8 Mayıs 1973.

UK Parliamentary Papers, Hansard Commons Sitting, Vol. 889, 25 Mart 1975.

UK Parliamentary Papers, Lords Sittings

UK Parliamentary Papers, Lords Sitting, Vol.396, 8 Kasım 1978, cc.304-414.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara

BCA, 30-18-1-2, 372-131-5, 05.05.1978.

BCA, 30-18-1-2, 357-160-15, 10.09.1976.

BCA, 30-18-1-2, 348-112-2, 26.02.1976.

Foreign Relations of the United States (FRUS)

FRUS, Vol. XXI, Turkey, 1977-1980.

The National Archives (TNA), Kew, Birleşik Krallık

TNA, Foreign Office (FO) 424/540, WST 1/6, Turkey: Annual Review for 1968.

TNA, FCO 9/1466, Turkey: Annual Review for 1970.

TNA, FCO 9/1466, Annual Review of Turkey 1971.

TNA, FCO 9/1606, WST 1/2, Turkey: Annual Review for 1971.

TNA, FCO 9/1831, Annual Review of Turkey 1972.

TNA, FCO 160/153, Diplomatic Reports No:398/73.

TNA, FCO 9/2112, WST 1/3, Turkey: Annual Review 1973.

TNA, FCO 9/2339, WST 1/4, Turkey: Annual Review 1974.

TNA, FCO 9/1843, WST 3/548/5.

TNA, FCO 9/2338 WST 1/1, Eylül 1975.

TNA, FCO 9/2341, WST 1/1, 20 Şubat 1975.

TNA, FCO 9/2669, WST 014/1, Annual Review for 1977.

TNA, FCO 9/2882, WST 014/1, 21 Mayıs 1979.

Resmî Yayınlar

Dışişleri Bakanlığı Belleteni

TBMM Tutanakları

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

(1948) *The Turkish Aid Program, United States Government Printing Office, Department of State Publication 3014, Washington.*

(1975) *Başbakan Süleyman Demirel'in Basın Toplantısı*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 10 Aralık, Ankara.

(1993) *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, C.II (1939-1960), "TBMM'nin 8. Dönem 2. Yasama Yılı Açış Konuşmaları, 1 Kasım 1947", TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara.*

(2001) *Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları 1964-2000, Cilt 1, Yayın No: 2596, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.*

(2002) *Aid to Greece and Turkey, The Department of State Bulletin Supplement, Vol. XVI, No: 409 A, Near Eastern Series VII, Washington D.C.*

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

ALTAN Suna (2018) *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Haşhaş: Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla (1909-1950)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

ARMAOĞLU Fahir (1991) *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BULUT Sedef (2007) *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, Berikan Yayınevi.

----- (2023) *İç Siyasi Gelişmeler 1965-1980, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1960 Sonrası Türkiye (1960-2000)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s. 118-145.

- COŞKUN Yasin (2016) 12 Mart 1971 Muhtırasının İngiliz Arşiv Belgelerindeki Yansıması, *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık Yıl 9, Sayı XXVIII, s. 299-309.
- (2016) İngiliz Belgelerinde 12 Eylül Süreci, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 42, Şubat, s. 530-535.
- ÇAĞLAYANGİL İhsan Sabri (1990) *Anılarım*, Yılmaz Yayınları, İstanbul.
- ÇELİKKOL Oğuz (1976) *Bağılantısız Ülkeler ve Türkiye*, Basılmamış Doktora Tezi, İ. Ü. İktisat Fakültesi.
- DEVLETOĞLU Jan (2010) *İngiliz Arşivlerinde 12 Eylül’ün Ayak Sesleri*, Doğan, İstanbul.
- ERHAN Çağrı (1996) *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Bilgi, Ankara.
- (2003) ABD ve NATO’yla İlişkiler 1945-1960, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1 (1919-1980), Ed. Baskın ORAN (ed.), 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ERİM Nihat (2005) *Günlükler 1925-1979*, II. Cilt, Yapı Kredi, İstanbul.
- FIRAT Melek - KÜRKÇÜOĞLU Ömer (2009) 1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu’yla İlişkiler), Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C I, İletişim Yayınları İstanbul.
- GERGER Haluk (2012) *ABD Ortadoğu Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul.
- GÖKSEL Oğuzhan - ÖRMECİ Ozan - BABA Gürol (2024) *Türkiye-Britain Relations: Two Hundred Years of an Intertwined Conflict and Cooperation*, Lexington Books, New York.
- GÖNLÜBOL Mehmet SAR (1996) *Cem Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- HALE William (2013) *Turkish Foreign Policy since 174*, Routledge, Londra.
- HARRIS George S. (1976) *Troubled Alliance-Turkish American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, American Enterprise Institute For Public Policy Research, Washington.
- İPEKÇİ İsmail Cem (1977) *Tarih Açısından 12 Mart*, İstanbul, Cem Yay.
- İZMİR Bahar (2017) İki Müttefik, Bir Kriz: Türk-Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füzeleri Krizi, *HUMANITAS*, Cilt 5, Sayı 10, s. 177-192.
- (2023) Türkiye’deki Afyon Meselesinin Amerikan Kamuoyuna Yansıması: “Gençliğin İyiliği İçin Afyon Üretimini Durdurun, Türkiye

Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılı Anısına Tarih Yazıları I, Alparslan DEMİR - Esat AKTAŞ, Editor, Kömen Yayınları, s. 205-222.

KORKMAZCAN N. Selcen (2016) Johnson Mektubunun Dayanağı: 12 Temmuz 1947 Tarihli Türk-Amerikan Yardım Antlaşması, *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

KURAT Akdes Nimet (1959) *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğu Matbaası, Ankara, 1959.

LÜKÜSLÜ Demet (2015) *Türkiye'nin 68'i: Bir Kuşağın Sosyolojik Analizi*, Dipnot Yayınları, Ankara.

MILLER J. D. B. (1966) *The Politics of the Third World*, London, Oxford University Press.

MURAT Turgay (2018) Bandung Konferansı ve Türkiye, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, Temmuz ss. 363-379.

OKUMUŞ Nuray (2020) *Türk-Amerikan İlişkilerinde Haşbaş Ekim Krizi (1968-1975)*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara.

ORAN Baskın (2001) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim, İstanbul.

OTAÇ Tuğrul (2019) *İngiliz Belgelerine Göre 1960 Askeri Darbesi ve 1971 Askeri Muhtırası*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

SANDER Oral (1979) *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1963*, AU Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

SOSYAL İsmail (1977) Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri, *Belleten*, Ankara, Cilt 41, Sayı 162, s. 257-276.

SÖNMEZOĞLU Faruk (1976) Bağlantısızlık, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi.

----- (2006) *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul.

TUNCER Hüner (2014) *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

USLU Nasuh (2016) *Çatlak İttifak 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayıncılık, Ankara.

- ÜLMAN Haluk (1961) *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri*, Sevinç, Ankara, 1961.
- VALI Ferenc A. (1971) *Bridge Across the Bosphorus: the Foreign Policy of Turkey*, Johns Hopkins University Press.
- YEŞİLBURSA Behçet Kemal (2019) İngiliz Belgelerine Göre Türkiye’de 1960, 1971, 1980 Askeri Müdahaleleri, *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Volume 4, No.1, ss.354-406.
- YİĞİT Ali Ata (2023) Orta Doğu’da Konjonktürün Değişmesi ve Türkiye’nin Taksim Tezine Karşı Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Kurulması (1954-1960), *CTAD- Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 19, Sayı 38, Özel Sayı, s. 989-1019.

Süreli Yayınlar

Belfast News Letter

Belfast Telegraph

Birmingham Daily Post

Birmingham Mail

Burton Daily Mail

Coventry Evening Telegraph

Crewe Chronicle

Cumhuriyet

Daily Express

Illustrated London News

Liverpool Daily Post

Liverpool Echo

Milliyet

New York Times

Reading Evening Post

The Daily Telegraph

The Financial Times

The Guardian

The Observer

The Scotsman

The Sun

The Times

Ulus

Western Daily Press

Wolverhampton Express and Star

Worthing Gazette